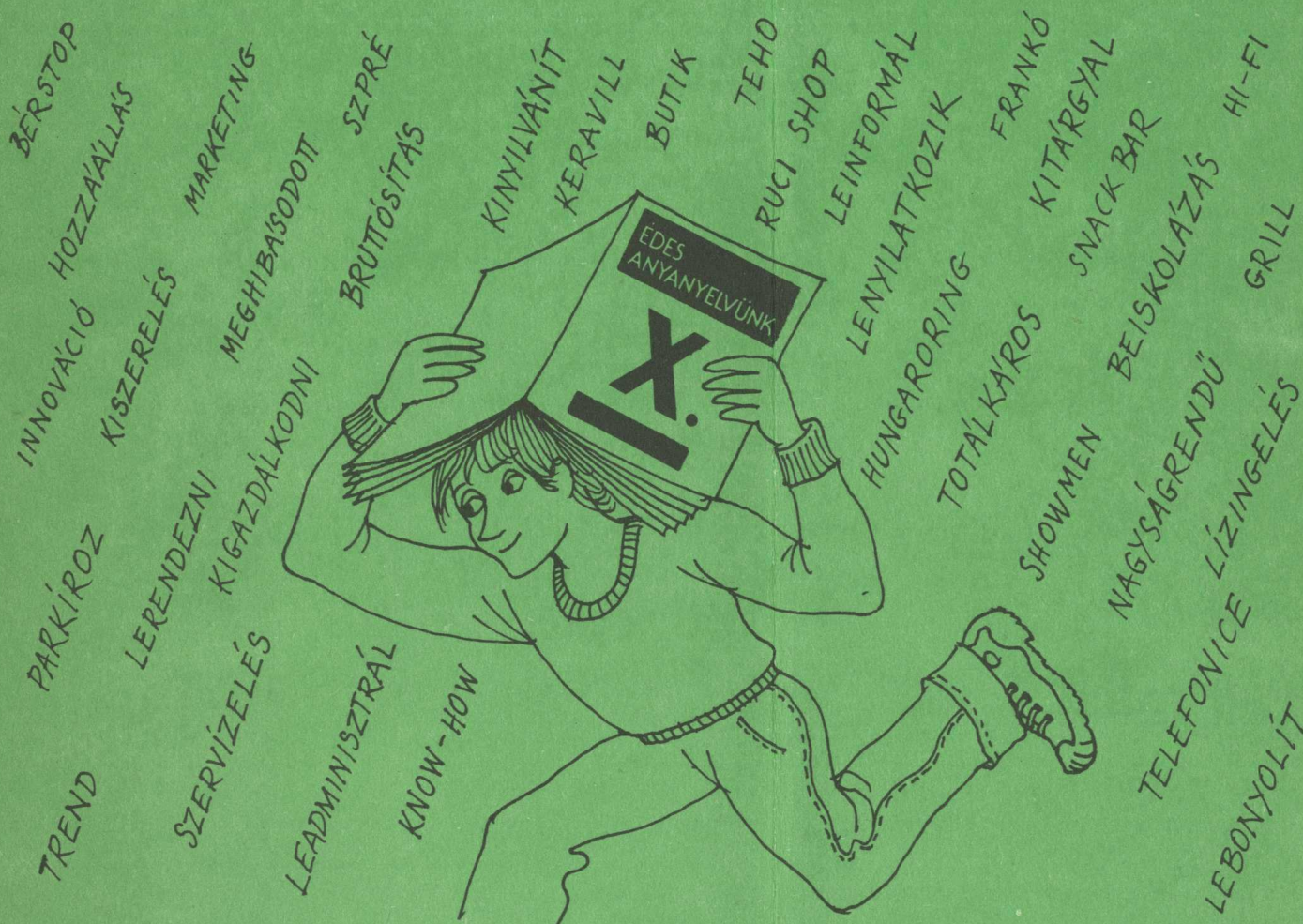

ÉDES ANYANYELVÜNK

X. ÉVFOLYAM 1. SZÁM
1988. JANUÁR-MÁRCIUS
ÁRA: 10,50 FORINT

TÍZ ÉVES AZ ÉDES ANYANYELVÜNK

A tartalomból

Deme László:

Kazinczyra emlékezve

Lőrincze Lajos:

Fűzfák és szilfák

Kovalovszky Miklós:

Láttató szavak

művészete

Bán Ervin:

Iskola és nemzeti nyelv

Tolcsvai Nagy Gábor:

Nyelvi norma

és nyelvhasználat

Büky László:

Helyesírás az út szélén

Fábián Zsuzsanna:

Hit, remény, kereset

Gulyás Erika:

Sántító címek az

újságírásban

Heltainé Nagy

Erzsébet: Ukmukfukk

és társai

Holczer József:

Rokkant és nyugdíjas

szavaink nyomában

ÉDES ANYANYELVÜNK

Megjelenik
a Magyar Tudományos
Akadémia
anyanyelvi, helyesírási
és magyar nyelvészeti
bizottságának, valamint
a Magyar

Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztőbizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztőbizottság:

Deme László,

Fábián Pál,

Fülöp Lajos,

Grétsy László,

Heltainé Nagy Erzsébet,

Kovalovszky Miklós,

Ladó János,

Rácz Endre,

Somogyi Béla,

Szepes Gyula,

T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő

és Kaján Tibor

készítette.

Szerkesztőség:

Budapest,

Batthyány u. 3

1015

Telefon: 156-492

Kiadja:

a Pallas Lap- és
Könyvkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert

vezérigazgató

Megjelenik negyed-
évenként.

Egy szám ára: 10,50 Ft.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető
a hírlapkézbesítő postahivataloknál és a
Posta Központi Hirlapirodánál (posta-
cím: Budapest, V., József nádor tér 1.
1900) közvetlenül vagy postautalvá-
nyon, valamint átutalással a KHI 215-
961 62 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfi-
zetési díj: félévre 19 Ft, egy évre 38 Ft.
Külföldiek részére előfizethető a „Kul-
túra” Könyv és Hírlap Külkereskedel-
mi Vállalatnál, H-1389 Budapest, pos-
tafiók 149.

Szedte a Nyomdaipari Fény-
szedő Üzem (887091/09)

MGKSZ Nyomda

Budapest

Felelős vezető: Mázi Ferenc

HU ISSN 0139-0457

MGKSZ Ny. – 88.040

Szép szóval

Sétálunk. A kisfiam meg én. Az
alkony már a nyomunkba szegődött.
E tájt mindennap útnak indulunk.
A kis emberke számára ilyenkor va-
rázslatos a világ. Mintha körhintában
ülnénk, körülöttünk minden mozog,
lebeg. Fiam kérdez, mesél, magya-
ráz. Gondosan formázza, gömbölyíti
a hangokat. Ajkán énekel az *á*, az *ó*.
Örömmel játszik a szavakkal. Aztán
engem hallgat. Úgy figyel minden
szóra, mint ahogyan lepkére les a ré-
ten.

Beszélgetünk jóízűen. Összefonó-
dik minden szavunk és a két kezünk.
Azért szeretem ezeket az alkonyi sé-
tákat vele, mert láthatom, hogy a
megtalált új szavak hogyan adják át
neki a titokzatos világ üzeneteit.
A tudatba, a lélekbe fogadott szó
gondolatait, érzelmeit erősíti, a ját-
szótárs embertársá is válik.

Egy presszó elé érünk. Harsány
fények kiáltanak ránk bentről. Meg-
állunk. Két fiatalember alakja jelenik
meg az ajtónyílás füstgomolyú vetí-
tővásznán. Reccsen a hangjuk. Sza-
vaikról úgy fröcsköl a szenny, mint
amikor a sárban hempergő disznók
megrázzák magukat.

Fiam először megijed, húzza a ke-
zemet, de aztán újból megállítja a kí-
váncsiság. Figyel. Mert amit most
hall, az számára új, ismeretlen, tehát
érdekes. Maga a valós élet ez is. De
elég ebből a földi életre nevelésből
ennyi is! Visszaforodunk.

Egyszer csak elém áll a fiúcska és
megkérdezi: „Mit is mondtak ezek a
bácsik?” Gyorsan el akarom hessen-
teni a témát: „Én már nem is emlék-
szem...” Erre ő büszkén kivágja: „De
én tudom!” Rám néz csillogó szem-
mel, és tisztán mondja – a piszkos
szavakat. Most mit tegyek? – ágál
bennem a pedagógia meg a nyelvmű-
velés. A szájára legyintsek? Vagy
nyomban megmagyarázzam, hogy ez
miért „pfuj, csúnya dolog”?

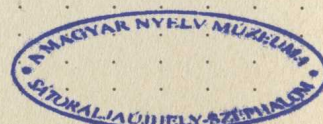
Egyiket sem tettem. Megfogtam a
kezét, s elindultunk hazafelé. Kér-
deztem, hallgattam őt. Aztán én me-
séltem. Mire a harmadik házhoz ér-
tünk, újból ringatni kezdték a beszél-
getés puha, meleg, simogató szavai.
„Vegyél föl!” – mondta nagyokat pis-
logva.

Pár lépés után elaludt a vállamon.
Néha fölemelte a fejét, és suttogott
valamit. A szép szavak röpítették
messzire álmát.

Koltói Ádám

Tartalom

Koltói Ádám: Szép szóval	B/II
Deme László: Kazinczyra emlékezve	1
Fábián Zsuzsanna: Hit, remény, kereset	2
Gulyás Erika: Sántító címek az újságírásban	2
Kis János: Diákok aranyköpései	3
Gerendeli György: Megint csak hivatalosan	4
Rapcsák Lajos: Hangsúlyáradat	4
Lázár Lajos: Remek rímek	5
Lőrincze Lajos: Fűzfák és szilfák	5
Kovalovszky Miklós: Láttató szavak művészete	6
Heltainé Nagy Erzsébet: Ukmukfukk és társai	6
Bán Ervin: Iskola és nemzeti nyelv	7
Balázs Géza: Élet és iskola	8
Szathmári István: Kéne vagy kellene?	8
Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelvi norma és nyelvhasználat	9
Bagi Ádám: Beszéddoktatás – „merőben gyakorlati módszerrel”	10
Ladó János: Álnevek	11
Szemők Balázs: Földrajzi neveink megőrzése	12
Balázs Géza: Tréfás fenyvetések	12
Heltainé Nagy Erzsébet: Anyanyelvtanulás – otthon	13
Boros Edit: Önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XIII. országos találkozója	13
Kemény Gábor: Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást?	13
Tolcsvai Nagy Gábor: Wacha Imre: Közéleti beszédünk	14
Holczer József: Rokkant és nyugdíjas szavaink nyomában	14
Filip Gabriella: Video, ó!	15
Gyárfás Endre: A takarékos címfestő	15
Rapcsák Lajos: Székelygulyás	15
Büky László: Helyesírás az út szélén	16
Postaláda	B/III

Kazinczyra emlékezve

Tisztelt Ünneplő Közönség!

Kazinczy Ferenc ellentmondásokkal teli életének egyik legellentmondásosabb pontjánál állunk.

A mai naptól emléktábla, emlékjelel figyelmeztet bennünket, hogy itt állt anyanyelvi kultúránk nagy ápolójának – s bizvást mondhatni: anyanyelvű kultúráltságunk megmentőjének – szülői háza.

Szülői háza, de nem szülőháza. Nagy elődünk, követendő mintaképünk, nem itt látta meg a napvilágot, hanem a nagyatyai házban, Érsemlyénben. Azon a szűkebb tájon, amely később Arany Jánost, majd Ady Endrét adta a magyarságnak. Arany Jánost, aki a Kazinczy által európaivá emelt magyar műveltséget visszavezette népi gyökereihez, majd Ady Endrét, aki az önmagához visszafordult magyarságot Európához kapcsolta ismét.

Szülői ház, szülei háza állt itt, mely valójában sosem volt számára igazi otthon, meleg családi fészek. Nyolcéves koráig csak rövid hónapokat töltött Regmecen, s utána is alig egy évre került vissza, hogy aztán Késmárkra menjen, német szóra, majd a pataki Alma Materba, a magyar múltat és jelent megismerni, s a jövő építéséhez kedvet kapni és erőt gyűjteni.

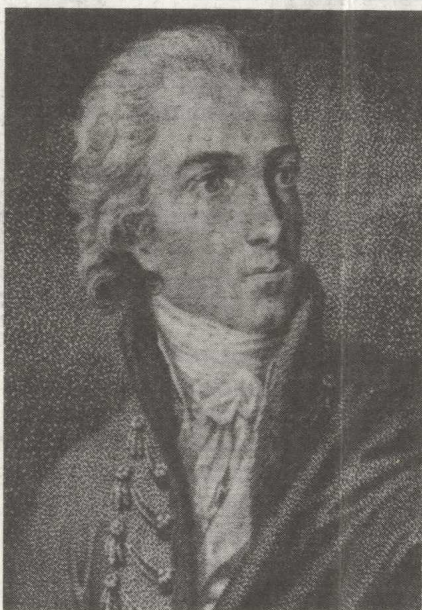
Alsóregmecről vitték el hosszú fogságába, s negyvenkét évesen ide tért vissza némileg hosszabb időre; megtörtén és megalázottan. De a család nemigen fogadta be: szégyellték a múltját, és bíralták kultúraszervező – az ő szemükben semmittevő – akkori életét.

1804-ben nősült, de csak akkor tudott valóban megházasodni, mikor Széphalomra telepedett; addig hol apósa, hol nagyapja házában kellett feleségével meghúzódnia. Alsóregmectől Széphalomig talán fél óra járás; neki ez az út két esztendeig tartott.

Széphalmi otthonában sem lelt igazi nyugalmat, biztonságot. Végtelen szellemi gazdagságát anyagi szűkösség korlátozta; s bármennyire

szellemi vezére lett is az országnak, ezt a feladatát a megyei levéltárnak egy szűk irodahelyiségébe szorítva kellett ellátnia.

Talán anyai nagyapja, Bossányi Ferenc mintája hatott rá, akiről „Pályám emlékezete” című munkájában így ír: „Náddal fődött, vályogból rakott házában, pátriárkai fensőbbiséggel éle; bírāja, békéltetője, tanácslója az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, osztozkodóknak, akik idegen vármegyéből is, több napig járó földekről

AZ IFJÚ KAZINCZY

hozzá folyamodtanak... Vagyonával keveset gondola; ménese, gulyája, nyájai örömeire voltak, nem haszonra.”

Mert a világ vége, a sáros abaúji falucska, egy időre óáltala az ország közepévé vált, ahová – akár rokonszenvvel, akár ellenérzéssel, de letagadhatatlan figyelemmel – minden akkori tollforgató tekintett.

És a tollforgatás akkor nem pusztán irodalom volt, hanem politika: küzdelem a nemzeti fennmaradásért.

Hogyan lett hát a megalázott fogolyból szabad lélek, a család szégyenéből a nemzet büszkesége? Úgy, hogy felismerte: nincs olyan szűkre szabott tér, amely a szellemet is beszoríthatná, tétlenségre kárhozthatná, tehetetlenségre ítélné! S ezt üzeni most is a mának. Hogy

amikor szűkül a tér, nem azt kell siratni, ami nincs, hanem azt megragadni, ami mégis van. Hogy először ki kell tapogatni a mozgás korlátait, mert úgy lehet megtalálni a korláton belüli mozgás lehetőségét. „Az minden érdemem – idéztük tőle az ünnepségre szólító meghívón –, hogy tüzem soha el nem lankadott.”

Igen, a tűznek égnie kell. A nagy-nagy tűznek, hogy melegedjenek az emberek. Fontos figyelmeztetés ez tőle – és méltó utódaitól – a mai kor-nak, amelyben ki-ki a maga kis tűzénél igyekszik sütögetni a maga kis peccsenyét.

Nemes gesztus a környék központi városától, Sátoraljaújhelytől, s a megyében alakult, de országossá népesedett Kazinczy Ferenc Társaságtól, hogy emlékeztetőt állít nagy elődünk zaklatott, de áldásos életének minden fontosabb pontjára. Emlékjelet, figyelmeztető. És nagy elégtétel, hogy a község, Alsóregmec, visszafogadja e formában azt a fiát, akit családja majdhogynem kitagadott innen.

Kazinczynak és más nagyjainknak ilyenformán való megbecsülésével nem nekik tartozunk, hanem önmagunknak. A ház alapokra épül, a fát a gyökérzete tartja és élteti. Fontos figyelmeztetés ez ma, amikor azt látni: szakadozóban van a fejlődés folyamatossága, gyengülőben a nemzedékek közötti tapasztalatátadás; amikor a magunk múltját átlépve túlzottan is a mások jelene adja a mintát. Amikor a lelki nagyság helyébe az erkölcsi kicsinység tolakszik ideálként, s a Kazinczy igényelte „fentebb stílus” helyére nagyon is alantabb stílus tör be, és válik egyre általánosabbá.

Figyelmeztessen hát bennünket ez az emlékjelel is arra, hogy a „most” és az „itt” nem beszorít, hanem beépít bennünket a mai korba és ebbe a kis hazába; hogy múltunkat nem siratni kell, hanem tanulni belőle; hogy jövőnket – ha szorít is a jelen – nem kívárni kell, hanem felépíteni; s hogy az ebben való közös munkálkodás nem keserves kényszer, hanem megtisztelő kötelesség és biztató lehetőség.

Adjon nekünk ehhez erőt és hitet Kazinczy Ferenc példája is.

Deme László

Avatóbeszédként elhangzott Alsóregmecen, 1987. október 23-án, a Kazinczy Ferenc szülői házában a helyét megjelölő emléktábla leleplezésekor.

Hit, remény, kereset

MÓDOSÍTOTT ÁLLANDÓ SZÓKAPCSOLATOK

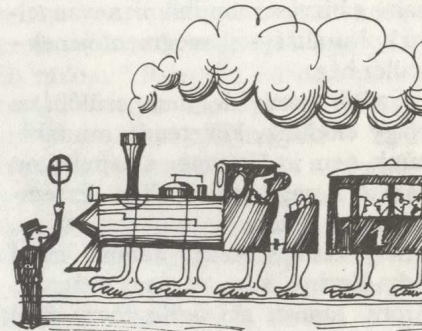
Az utóbbi időben egyre gyakrabban találkozhatunk az újságokban olyan címekkel, amelyekben módosított állandó szókapcsolatok szerepelnek. Lehet ezek között szokványos kifejezés mód, szólás, közmondás, film-, színdarab- vagy könyvcím, továbbá ismertebb idézet, klisé vagy szállóige is: *Ahány ház, annyi újság* (a cikkben az olasz újságpiacról van szó; *Ahány ház, annyi szokás*); *Egy szaúdi nábob* (Khasoggi szaúd-arábiai olajmágnásról; *Egy magyar nábob*); *Tíz kicsi elnökjelölt* (az amerikai elnökválasztásról; *Tíz kicsi néger*). Példáink alapján már előjáróban elmondhatjuk, hogy a címadás általános „szabályainak” – a tömörítésnek, összefoglalásnak, figyelemfelkeltésnek – rendszerint jól megfelelnek a meg-

változtatott állandó szókapcsolatok; a hagyományos címekkel szemben még hatásosabbak is annyiban, hogy a játékos módosítást felismerő olvasóban gondolatátársítási folyamatot indítanak el, s ezáltal figyelemfelkeltő erejük megsokszorozódik.

Mint ismeretes, az állandó szókapcsolatoknak számos szerkezeti és jelentésbeli típusa van; ebből következik, hogy a módosítási lehetőségeknek is több fajtája alakult ki. Nézzük ezek közül a leggyakoribbakat és a legjellegzetesebbeket! (Itt jegyzem meg, hogy példáimat a Heti Világgazdaság, a Magyarország meg a Rádió- és Televízióújság 1986. és 1987. évfolyamának különböző számaiból vettem.)

Az állandó szókapcsolatok módosí-

tásának leggyakoribb esete, hogy az eredetiben szereplő valamelyik szót egy ugyanolyan szófajú és vele valamilyen szoros jelentésbeli vagy logikai kapcsolatban is álló szóval cseréljük fel (rokonértelműség, ellentétes

„TELJES GÖZZEL EGYHELYBEN!”

Sántító címek az újságírásban

Fábián Zsuzsanna írása jobbra olyan újságcímeket vizsgál, amelyek úgyesen, találóan módosítanak szólásokat és más állandósult szókapcsolatokat. Ezt magam is megfigyeltem még régebben például a Heti Világgazdaságban; a címek többségükben ötletesek, megmozgatják az olvasók képzeletét. Vannak azonban köztük – mint számtalan más lapban is – erőltetettek, ügyetlenek. Utal efféle Kemény Gábor is Kép és kommunikáció című tanulmányában (a Nyelvészet és tömegkommunikáció című tartalmas tanulmánygyűjtemény II. kötetében).

Hogy magam is – a sok közül – egy jó megoldással kezdjem, az *Önelszámoló egységben az erő* (1984. okt. 27.) címben a kibővített szólás, közmondás játékos, és jól utal a tartalomra, az új gazdaságirányítási formák hasznos következményeire. De már a *Többet ésszel, mint erővel!* közmondásnak a következő módosítása, rövidített változata, *Többet észttel!* (1984. okt. 13.) – erőltetett; az írás ugyanis a Tallinnban megrendezett magyar gazdasági napokról szól, a cím azonban egészen másfelé indítja meg az olvasóban az asszociációs láncot. Ugyanígy az *Arccal a front felé* című elméskedés (1984. okt. 27.) az ország 1945 utáni

újjaépítésének hősies küzdelmeit idézi, a *front* szó viszont elsősorban a háborúhoz kötődik, ezért nem túl szerencsés a megoldás. Különösen nem azért, mert az írásban arról is olvashatunk, hogy az új Lada gépkocsi fronthajtásosak lesznek. Így cím és írás végképp elszakad egymástól, a szójátéknak szánt cím öncélúvá válik.

Még veszélyesebbnek tartom az erőltetettséget – s igazság szerint ezért ragadtam tollat –, ha irodalmi idézetekkel vagy a művészeti élet más területeiről vett címekkel, például közismert filmek címével „játszanak” a cikkírók. Szeptember 22-én például a lottó- és totónyereményekről szóló írás *Hazárdnak rendületlenül* címmel jelent meg. A Szózat kezdősora így olyan, mint gyémánt a sárban. Nem járt sokkal jobban Petőfi sem, mert a *Minek nevezzélek?* gyönyörű kérdése a lombikban végzett megtermékenyítés jogi következményeivel foglalkozó írás élére került (1984. okt. 27.).

Világhírű filmeket is elért a Heti Világgazdaságban a végzet. Jean Paul Belmondót mi magyarok is talán az 1960-ban készült *Kifulladásig* című filmjében ismertük meg. Szeptember 22-én „csak” egy igekötőnyit változtattak a címen, így lett *Lefulladásig*.

Alatta a tudósításból megtudhattuk, hogy tönkrement a nyugatnémet Zündapp motorkerékpár-gyártó cég. A cím érzelmileg, esztétikailag bizony eltávolodott az írástól. Egy kicsit – de csak épp valamivel – szerencsésebben járt a *Régi idők mozija* című 1953-as világsiker. A némafilmek korát felidéző olasz filmszatíra itt (*Régi idők profitja* változatban) ahhoz adta „nevét”, hogy az USA-ban keveset törődnek a műemlékekkel.

Talán elég meggyőzőek ezek a példák, hogy a cikkírók – saját ötletük híján – hogyan próbálnak szellemesnek mutatkozni úgy, hogy mások gondolatai, nyelvi megoldásai mögé bújnak. Ha az így alkotott címek szerves összefüggésben lennének az írások tartalmával, nem szólnék ellenük. Ám a felsoroltak többnyire elszakadtak tőlük, úgy érzem, sokszor csupán öncélú szellemeskedés eszközei. A magyar nyelv a maga gazdagságában nagyon is alkalmas a szójátékokra. Úgy vélem, fölösleges mankókat keresni, hogy írásaink élére tartsunk, hangulatuknak is megfelelő szellemes címet találjunk.

Gulyás Erika
(Budapest)

értelműség, alá- vagy fölérendeltségi viszony). Következő példáinkban a szófaji megegyezés mellett a régiben és az újbán szereplő szó között ellentétes értelműség (antonímia) áll fenn: *Teljes gőzzel egy helyben* (a vasút gondjairól; *Teljes gőzzel előre*); *Beszélni arany* (arról, hogy a japánok szerint még anyagilag is megtérül a nyelvtanulás; *Hallgatni arany*); *Gazdag gazdagok* (az amerikai multimilliomosokról; *Szegény gazdagok*); *A félelem ára* (az AIDS ellenszerének kutatására fordított költségekről; *A félelem bére*).

A lexikai módosításoknak egy másik csoportjára az jellemző, hogy van bennük valamilyen hangalakbeli utalás a forrásul szolgáló állandó szókapcsolatra. Gyakori például a szókezdő hangzó, sőt akár az összes magán- vagy mássalhangzó megőrzése: *Nem csoda, nem ámitás* (gazdasági kilátásainkról; *Nem csalás, nem ámitás*); *Egy kikiáltás képei* (a Sotheby-aukción résztvevő magyar képekről; *Egy kiáltás képei*); *Hit, remény, kereset* (a mai magyar reformról; *Hit, remény, szeretet*). Az is előfordul, hogy csupán egyetlen hangban különbözik a címben szereplő szó a kiinduló szókapcsolatban meglévőőtől: *Sok a hóból* (a tartós havazások hatásáról a nagyvárosokban; *Sok a jóból*); *Menni vagy nem menni?* (körkép a munkaerő mozgásáról; *Lenni vagy nem lenni?*).

Az állandó szókapcsolatokat lehet új elemek betoldásával, illetve a meglévő részek elhagyásával is módosítani: *Majdnem szabad a vásár* (a vietnami piaci viszonyok liberalizálásáról; *Szabad a vásár*); *Mindenki másképp?* (a szocialista gazdaság kiutkereséséről; *Mindenki másképp csinálja*). A rövidítést lehet írásban is valamilyen módon – például pontokkal – jelölni: *Ígéret szép szó...*, de a gyakoribb eset az, hogy semmilyen jel nem utal a régi szókapcsolat elemének elhagyására.

Sok példa van arra is, hogy egy állandó szókapcsolatban szereplő szót összetett szóvá bővíti ki a címadó: *A jólét határozza meg a tudatot* (arról, hogy mit teszünk versenyképességünk megjavításáért; *A lét határozza meg a tudatot*); *Perzsa vásárfia* (a magyar-iráni kereskedelmi kapcsolatokról; *perzsa vásár*). Ez a fajta módosítási eljárás csak azokban a nyelvekben (pl. a magyarban, a németben) lehetséges, amelyekben a szóösszetétel a szóalkotáson belül produktív eljárás.

Utoljára hagytam azt a típust,

amelynek esetében az állandó szókapcsolatok eredetileg átvitt jelentése – bizonyos módosító eljárások következtében – konkrét jelentéssé alakul. *Svéd asztal* példánkban a különírás az az ok, ami miatt az átvitt (és egybeírandó) 'hidegbüfé' jelentésű szó szerkezet jelentése 'svédek által gyártott bútor: asztal' jelentésű szókapcsolattá változik. Konkrétta változhat egy frazeológiai egység jelentése, ha megváltozik az igeidő: *Kinn leszenek a vízből?* (a cikkben olajkitermelő szigetek kiemeléséről van szó); és akkor is, ha az alapul szolgáló szókapcsolatban egyes számban álló igealak többes számba kerül (az *Adják a bankot?* című cikkben bankok eladásáról olvashatunk). Két utóbbi példánkban hozzájárult az átvitt → konkrét váltáshoz a beszélő szándékának

megváltoztatása is: az eredeti szókapcsolatokat kijelentő mondatokban szoktuk használni (*kinn vagyunk a vízből; adja a bankot*).

Mint megfigyelhettük, a címként használt módosított állandó szókapcsolatok akkor hatásosak, ha az általuk kiváltott gondolatátársítás találóan függ össze magának a cikknek a tartalmával. Azokat a címeket, amelyekben ez az összefüggés nem elég egyértelmű vagy nem elég szoros, sikerületlenebbeknek érezzük (nem kellően indokolt például az ipari nyersanyagok árának eséséről szóló cikk élén a *Száll alá poklokra* cím). Szerencsére az ilyenekből viszonylag kevés van; többségük szellemesen, ötletesen gazdagítja az újságnyelvet.

Fábián Zsuzsanna

Diákok aranyköpései

Több mint húsz éve gyűjtöm az efféle bakikat. Magyar és történelmet tanítottam általános iskolában, gimnáziumban, tizenkét év óta pedig szakmunkásképzőben tanítom a magyart – sok anyagot szolgáltatnak tanítványaim, főleg dolgozatokban.

Iskolámban az Édes Anyanyelvünk elnevezésű faliújságon rendszeresen közlök részleteket gyűjteményemből, „Így írunk mi!” címmel. Egyszerre 10–12 aranyköpést szoktam kiírni. A mondatokat, szövegeket 3–4 hetenkint cserélem. A tanulók nagy érdeklődéssel várják az új anyag megjelenését. Akkor a legboldogabbak, ha saját botladozásukat fedezik föl.

Magyarázatok nem írok a kített mondatokhoz, hadd törjék a fejüket, hogyan kellene helyesen írni, illetve fogalmazni a mondatokat, hogy tökéletesebbek legyenek. Gyakran heves vitát hallok a faliújság közelében. Pontosan ez a célom; vegyék észre saját maguk a hibákat. Később a magyarórákon megbeszéljük a jó megoldásokat. Íme néhány példa a gyűjteményemből.

Őseinket felhozád Árpád szent bércére. – Vörösmarty a Szózatban felhossa a múlt időt. – Egyik versébe Arany azt is beleírta,

CSÚSZÓPÉNZ

hogy nem vesz többet írószert a kezébe. – Európa sötét már, csak a magyarok fénylenek. – Marx Párizsban lett marxista. – A felszabadulás után a jobbágyoktól és a nemesektől elvették a földet. – Ady a parasztságot úgy mutatja be, hogy bocskoros. – 1905 egyik vasárnapján volt a véres csütörtök. – Petőfi Sándor: Egy gondolat című bánt engemet. – Szükség volt olyan királynak, aki össze tudja fogni a széthúzókat. – Tartuffe Elmirát behívta az asztal alá, és hosszas beszélgetés után mindenáron meg akarta szerezni magának. – Petőfi Nemzeti dalát ezrek hallgatták meg, és örjöngtek az utcán. – A Kutyakaparó udvarán van egy kutya, amely nem használható. – A kolomp se szól már, mert nincsenek kinn a szabadban a marhák, benn fészkelnek a jászolban. – A földön nagy igazságtalanság folyik az emberek szemében. – A szerelem elvette Rómeó férfiasságát. – Minden négykézláb embernek kötelessége megvédeni a hazát, akár rokkant, akár nem. – Barátom, annak ellenére, hogy nagyképu, igen szerény. – Sokszor emlékeztem szülőföldemre, száz kilométerről is megismerem a templom tornyát. – Debrecen utcái egész nap nyüzsgés alatt állnak. – Bokod utcái a tehenektől való eltekintéssel igen tiszták. – Kipihentem magam a szünidőben, és friss erővel vághatom fejszémet újra a tanulásba. – A tanár: Mit veszíthet el a munkás a forradalomban? A diák: A termelőerejét. – A tanár: Ki lehet a párt tagja? A diák: Aki belép. – A tanár: Hol tartózkodott Lenin a Téli Palota ostromakor? A diák: A Mauzóleumban. – Oroszlány kulturális élete jó úton halad a cél felé.

Kis János
(Oroszlány)

Az Édes Anyanyelvünk 1986/3. számában egy előadás nyelvi torzszüleményeit mutattam be. Azóta is folytatom a gyűjtést, s a példák szaporodnak. Ezekből mutatok be néhányat.

Az előadó – miután illendően köszöntötték – így udvariaskodik: „Örömmel tettem eleget a titkár elvtársnő megkeresésének.” Az efféle szövegekben járatlan emberek találathatnák, mikor és hová tűnhetett el a titkár elvtársnő, hogy meg kellett keresni. A rutinos gyűlésező azonban tudja, itt arról van szó: vendégünk örömmel fogadta a meghívást. Csak érteni kell hivatalosan is magyarul!

Arról is értesülünk, hogy olyan tájékoztatót hallunk, amelyet „megvi-

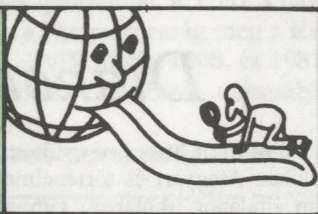
Megint csak hivatalosan

tatás és átbeszélés után” jóváhagyott a bizottság. Az előadó még tovább nyugtatja hallgatóságát: „a legnagyobb toleranciával rendelkezünk annak irányában, hogy a váratlan problémákat megoldjuk”. Hatásos szó a *tolerancia*, nem is kételkedik senki az állítás igazában. Az elcsépelet divatszavaknak is hódol, így zárva le egy témát: „nem ragozom tovább”.

Az idegen szavak fölösleges használata – úgy látszik – a köznyelvnek erre a rétegére még mindig jellemző. Sajnos gyakran úgy használják ezeket, hogy nem ismerik pontos jelentésüket, de még hangalakjukat sem. Másként nem fordulhatna elő, hogy *adekvált*-ot, *kalitás*-t, *techniká*-t és *komponens*-t hallunk *adekvát*, *kvalitás*, *technika* és *kompetens* helyett. Úgy érzem, a mondanivaló megértését mégis az segítené legjobban ebben a környezetben, ha *egyenlő értékű-t*, *teljesen megfelelő-t*, *minőség-et*, *illetékes-t* mondana inkább a nyilvánosság előtt a megszólaló személy.

Gerendeli György
(Dombegyház)

NYELVÜNK VILÁGA

Hangsúlyáradat

Környezetvédők, vigyázat! Hangsúlylavina hömpölyög, terjeng körülöttünk a sajtó hasábjain és a rádió hullámain egyaránt. Útjában elémészti, felperzseli az olyan közkeletű ígéinket, mint *mondja*, *feleli*, *kifejti*, *ismerteti*, *előadja* és többi társukat.

„Az Űrhajózási Szövetség alelnöke *hangsúlyozta*: több mint 35 országból voltak jelen a kongresszuson”; „Az MNB elnökhelyettese *hangsúlyozta*, hogy már a gazdasági reform előkészítése során felmerült” egy bizonyos gondolat. A barlangások elnöke „*azt hangsúlyozta*: ők évekket ezelőtt jelezték a szennyeződést”. A feladatokat *hangsúlyozta* a BIB és a TIT elnöke, a művelődési miniszter, a rendőrtábornok, a határőrség parancsnoka. A sportegyesület új elnöke „*hangsúlyozta*, hogy négy évtizedes kapcsolat fűzi a sportághoz”. A lengyel államtanács elnöke „*hangsúlyozta*: a magyar-lengyel kapcsolatok sok évszázados múltra tekinthetnek vissza”. A meginterjúvált kórházi főigazgató „*hangsúlyozta*, hogy orvosai milyen új módszerrel akarnak küzdeni a betegségek megelőzéséért”.

Az általános iskolások „*alacsony tanulmányi eredményeit hangsúlyoz-*

ták a népfront pedagógiai bizottságának ülésén”; „Nagyon sok bejelentés érkezett a rendőrséghez, *hangsúlyozták* az illetékesek”; „A népi ellenőrök *hangsúlyozták*, hogy még nem vonhatók le messzemenő következtetések.” A nyilatkozó miniszterelnök, szenátor, tudós, művésznő, vezérigazgató, kormányzóvivő, mind-mind *hangsúlyoz*, ahelyett hogy simán *válaszolna* vagy *mondana*, *kijelentene* valamit. Még a Legfelsőbb Bíróság is *hangsúlyozza* ítéletében ezt meg azt, holott az ilyen nagy gonddal megszerkesztett szövegben minden szó egyformán fontos, csak a tudósító akart némi „hangsúlyt” hozzákeverni. Egy külföldi bírósági tárgyalásról szóló riportban pedig a perbe fogott miniszter „*hangsúlyozta*, hogy semmi olyasmit nem fogadott el, ami befolyásolta volna döntéseit”.

No és a rádió? Vegyünk onnan is néhány idézetet mutatóba! „A pápa *azt hangsúlyozta*, hogy megérti az ortodox egyház aggályait”; „A miniszter *hangsúlyozta*, hogy kedvező szerkezeti változások indultak meg”. B. J. „*hangsúlyozta*, hogy a konferencián élénk eszmecsere folyt”; egy képviselő pedig *azt hangsúlyozta*, hogy a követelményeknek csak a te-

hetséges tanulók tudnak eleget tenni”. Csupa felesleges *hangsúly*! – A rádióriporter, miután részletesen beszámolt róla, hogy pártunk főtítkára ismertette Gorbacsov elgondolásait, szükségesnek tartotta a végén odabiggyeszteni: „*hangsúlyozta* Kádár János”. – „Ezután a következőket *hangsúlyozta*” – mondja egy másik rádióadás, majd percekig keresztül sorolja fel a szovjet szóvivő beszédében ismertetett tényeket, márpedig ilyen hosszan nem lehet *hangsúlyozni*. – Az Országgyűlés múlt téli ülészakáról készült adássorozatban is egymást kergette a sok *hangsúlyozta*.

Időnként felbukkan e kifogásolt ígének *kihangsúlyoz* változata is, erről azonban már sok elítélő szót ejtettek mások. Egyéb variációk: „*Hangsúlyozottan* figyelembe kívánjuk venni” – olvassuk egy nyelvtudományi folyóiratban, majd pedig: *hangsúlyt helyez, hangsúlyt nyer*.

Másképp oldja meg a nyomatékosítást a rádió moszkvai tudósítója; szerinte szinte naponta, esetleg többször is „*húzza alá* Gorbacsov (vagy Jevtusenko vagy Szaharov vagy a Pravda vagy más)”. De tanulnak tőle itthoni kollégái is, szóban és írásban: „Szeretném nagyon *aláhúzni*”; „*Aláhúztuk* azt is”. Bányász Rezső tájékoztatójáról kétszer is olvashattuk, hogy „mindkét részről *aláhúzták* ...”.

Még a Lottóigazgatóságot is megfertőzte ez a járvány: a múlt telen nagy keretes hirdetést tett közzé a lapokban: „*Aláhúzzuk*, hogy csütörtökön húzzuk!” Ezt persze menti a szójáték, amelynek kedvéért a szöveg készült.

Rapcsák Lajos

Fűzfák és szilfák

Elégtétellel tartozunk a legnevezebb magyar szilfának, mert lapunknak a mesélő fákról szóló cikkében (IX. évf. 3. sz.) leminősítettük: fűzfának neveztük. Az öreg szilfát, amelyet évszázadok óta számon tart a magyar nép, s amely helyet kapott az irodalomban is.

Révai Nagy Lexikona ezt írja a Veszprém megye enyingi járásában levő, Keneséhez tartozó, Akarattya nevű pusztáról: „A fölötté levő magaslapon van egy nevezetes *szilfa*, mely a XVI. sz. elejéről való”. A fák életkorában persze lehet tévedni. Évtizedeket vagy akár évszázadokat is. Az azonban bizonyos, hogy a *fűzfa* élettartamára nézve aligha említhető egy napon a szilfával vagy a cserrel, tölgygel, tiszafával... Hát még értékben? Hiszen a fűz tűzrevalónak se sokat ér, szerszámfának meg végleg semmit. Olyan a fák között, mint a *fűzfakatoná* (= gyáva katoná) a bátor hadfiak, meg a *fűzfapoéta* (= silány versfaragó) a valódi költők között. (L. a magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának *fűzfapoéta* cikkét.)

Bizony a „vajda”, Eötvös Károly, a Bakony és a Balaton vidékének jeles krónikása igencsak elszomorodott volna, ha olvashatta volna kedves fájának degradálását. Amelyről – egyebek közt ezeket írta: „A magyarnak a szilfa a nemzeti fája... Ezer falu, város, halom, dűlő, határrész viseli nálunk a *Szilas* és *Szilagy* nevet. S ahol ez a név van: ott magyar lakik, ott magyar telepedett meg ezer év előtt” (Utazás a Balaton körül I, 55–6).

Ne méricskéljük az író szavait. Valóban ezer falu és határrész vagy csak ötszáz őrzi a *szil* emlékét? Egy bizonyos, igen sok! Mindenütt, az egész magyar nyelvterületen találunk – nyugattól keletig – olyan kisebb-nagyobb települést, határrészt, amelynek nevében – ilyen vagy olyan formában – benne van a *szil*.

Az alapforma a névadója a Sopron megyei *Szil* községnek. De van *Szil* Somogyban is: *Somogyszil*. A fanév -gy képzős származéka egy egész megyének, illetőleg tájnak adott nevet: *Szilagy* megye, *Szilágyság*. Ismerünk *Szilas* és *Szilos* nevű településeket is. Nagyszámú olyan összetett településnevünk van, amelyben szintén megtaláljuk a *szil* fanevet. Néhány példa: *Szilbács*, *Szilberek*, *Szilkerék*, *Szilsárkány*, *Szilszeg*. Vannak

– hogy úgy mondjam – rejtőzködő *szil*-ek is. A Dicsőszentmártontól északnyugatra levő *Szélkút* például régen *Szilkút* volt. De – mint Kiss Lajosnak kiváló művében (a Földrajzi nevek etimológiai szótárában) olvashatjuk – a burgenlandi *Ruszt* is *Szil* volt valamikor, ennek fordításaként keletkezett a német *Ruszt* név, amely aztán a magyar nyelvbe is átkerült.

Így a *szil*. Ezzel szemben a *fűz* – várja most egyik-másik olvasóm a folytatást. Nincs „ezzel szemben”, hanem: hasonlatos módon. Mert bizony településneveinkben igen gyakran találkozhatunk a *fűz*-zel is. Csak emlékeztetőül: *Fűzfő*, *Fűzvölgy*, *Fűzkút*, *Füzesabony*, *Füzesgyarmat*, *Füzeszentpéter*, *Almásfűzitő*. Ez természetesen is, hiszen nem a fák minősége, értéke, kora, várható élettartama dönt abban, hogy az embernek tájékozódási pontul szolgálhasson, s aztán a helyet róla nevezhessék. Ilyen szempontból nincs különbség az évszázados tölgyek, szilek (szilok?) vagy a hozzájuk képest jelentéktelen, kérészeletű fűzfák vagy éppen mogyoróbokrok között.

Az egyéb szempontból nyilvánvaló rangkülönbséget, értékrendet persze nem lehet tagadni. Hogy is írja Eötvös? „Van fája a síknak is. De csak puha fája. A nyár, a fűz, a rekettye. Szilaj fája csak a szilfa. Erős, szerény,

szívós, hatalmas, viharokkal szembe szálló. Amit hajdan szilajnak nevezett az irodalom is, a népek nyelve is. Gyümölcsöt nem terem, de éjszákára tanyát ad varjúnak, seregélynek. A villám kikerüli, s ha beleüt is, nem árt neki. Legmagasabb csúcsára oda száll a turulmadár. Onnan nézi a napot s a legelésző és ficáncoló ménest. Ágából, fiatal hajtásából faragták őseink az íjat. Századokon át él. Kora miatt kihalt szilfát még senki se látott” (Utazás a Balaton körül I, 56).

A turulmadarat eszünkbe se jusson vitatni, ha az író így látta képzeletében, így van jól. A *szil* és a *szilaj* összefüggését – amelyet ugyan nem mond ki, de határozottan sejtet az író – nem szabad nyelvtudományi igazságnak vennünk. S hogy az ősök valamikor a szilfa fiatal hajtásából faragták az íjat? Ki tudja?! Egy bizonyos: a köztudat is kemény, szívós, erős fának tarthatta a szilt, s erre nyelvészeti bizonyítékunk is van. *Szilárd* melléknevünk ebből alakult, ebből alkototta Szemere Pál a XIX. század elején. S valószínűleg ezzel függ össze a ma már nem használatos, ’merev, feszes, szilárd’ jelentésű *szilos* melléknev is. A *Szilárd* nevű ifjak, férfiak tehát nemcsak *Konstantin* magyar utódai, hanem a kemény, szívós szilfa egyenes ági vagy oldalági rokonai is.

Lőrincze Lajos

Remek rímek

A Remek rímek a nyelvi játékoknak az a csoportja, amelyek jelentésükben különböző, de külső alakjukban összecsengő szavak sajátos kapcsolataiból keletkeznek; valójában „rímsszavakból” alkotott szójátékok. Elnevezésüknek igazán akkor felelnek meg, ha a bennük rejlő gondolat tartalmában és kifejezésében is igényességre törekszik, ha mondanivalója értékes, érdekes és játékos. Az alábbi rímek ezt az igényt igyekeznek megközelíteni.

Ha nem volna gazság,
nem lenne igazság.

Üdv az okos emberfőnek,
melyben hasznos tervek főnek.

Kaput a kontárnak
csak a balgák tárnak.

Hova lett a haj, Dani?
Nem vagy már a hajdani!

Ha utána örökölnék,
lesz majd dolga az ökölnék.

Mit hátrahagy, ha kincs, ha lom,
övé csupán egy sírhalom.

Lázár Lajos
(Budapest)

Láttató szavak művészete

A leírás, melyben a prózaíró is köl-
tőnek mutatkozhat, megcsillogtatva
fantáziájának és stílusának színeit, a
régibb irodalom kedvelt műfaja, s a
poétika tárgya, tantervi anyag lett.
Talán „iskolás” volta miatt tekintik
ma kissé elavultnak, de ebben az íz-
lés- és stílusváltozásban részes lehet
korunk emberének a természetből va-
ló eltávolodása, sőt elidegenedése is.
Aki azonban azonosulni tud vele, s
gyönyörködik megunthatatlan válto-
zatosságában, annak szavai megele-
veníthetik a más számára talán egy-
hangú, érdektelen látványt. Antalffy
Gyula birtokában van e képességnek,
s Boldog barangolás című új műve
(1987), a Magyar évszakok (1955)
ikerkönyve, méltán viselhetné – Sza-
bó Zoltán könyvére utalón – a „sze-
relmes földrajz” műfaji megjelölést.

E „boldog barangolások” terepe
csaknem az egész Magyarország, a
Balatontól a zempléni hegyekig s a
Tisza nagy északi kanyarulatától a
bugaci pusztáig. Hegyvidék és alföld
egyaránt képzeletserkentő az író szá-
mára, s mozgalmas igék, frappáns
jelzők, érzékletes hasonlatok vetíte-
nek képet az olvasó elé:

„A folyam túlszárnyalja a Börzsöny
ormai tolnak egymásra. Elöl az Ör-
dőhegy meg a Szentmihály-hegy
szinte benne térdel a Dunában, mö-
göttük merészen szökik fel a hegység
főtömege. Egymás fölé ugró lépcsőze-
tes csúcsok, egymásba szakadó szur-
dokszerű völgyek, s körös-körül a ki-
hegyezett éles sziklatornyok, mintha
egy nehéz ostrommal bevett erődít-
mény bástyáiról volnának”; „Mint
hullámszállásban megdermedt tenger,
úgy sorakoznak egymás mellett a fel-
csapó élű buckavonulatok. A halmo-
kon törpe borókabokrok szétszórt
csoportjai kúszkodnak a széllel”.

De hasonló megjelenítő erővel idé-
zi föl az emberformálta, ipari tájat is:
„A Vértes lábánál a kiirtott erdők
helyén gépek markolják fel a talaj alól
a szemet, vaslábakon futó csillesorok,
szállítószalagok viszik a rakodókba”;
„Tiszalöknél a modern technika be-
tonerődje fogad: A duzzasztómű
négy hatalmas pillérje bástyaként
bontakozik ki a tájból. Emberalkotta
gát állja el a Tisza útját, vizét meg-
emeli, s rázúdítja az erőmű turbinái-
ra. Gémlábú vezetékek viszik szét az
energiát”. Végül egy-egy kiragadott

példa a hajnali erdő és egy téli túra
élményének megjelenítésére: „A haj-
nal derengő fénye ágról ágra száll
lejjebb, lassan ereszkedik alá a fák tör-
zsein is, és már pirulni kezd a távoli
égalj. A serkenő reggelben minden
éled. A vadvirágok széttárják szirmu-
kat, a füvek harmatban fürdenek, a fák
szinte ropogatják alvástól bágyadt
tagjaikat”; „Az alacsony ég ránk ne-
hezül, a fák a felhőig felérnek, árny-
ként imbolyognak a táncoló pihék csa-
pongásában. A füstölgő ködben elmo-
sódnak a hegyek formái, a csúcsok éle
lecsorbult, sejteni sem lehet, hol vég-
ződik a hegy, hol kezdődik az ég.”

Antalffy azonban nemcsak rajon-
gója a természetnek, hanem tudós is-
merője is. Szakszerűség és lírai szem-
léletesség párosul az író nyelvművé-
szete révén. Egy példa: „A Mátra
főgerincéből a Kékes tönkje emelkedik
ki. Itt zajlottak le a leghevesebb vul-
káni kitörések, itt tódultak fel a legha-
talmasabb látványok. Szakadékos,
sziklás, köfolyásos északi oldala mere-
deken lejt, de az Alföld felé menede-
kesebben ereszkednek alá a párhuzam-
os futású mellékgerincek. A vizek
hosszú völgyeket véstek a látataka-

Éber szemmel, füllel MI A CSODA?

Talán: *mindennek a netovábbja?*
(A *hovatovább* jelentése ugyanis:
'idővel egyre inkább'.)
(Hétfői Hírek, 1986. máj. 28.)
Beküldte: Földiák László
7624 Pécs, Szigeti út 83.

Éber szemmel, füllel RÉBUSZ

Ki gondolná az első mondat ol-
vastán, hogy a cikkecskében *foghí-
jas utcá*-inkról, a beépítetlen telkek
sokaságáról van szó?
(Magyar Nemzet, 1986. V. 25.)
Beküldte: Simon Mária, 9021
Győr,
Lenin út 41.

Ukmukfukk és társai

**Ukmukfukk; haddelhadd; rajcsú-
roz; csiricsáré.** Balogh Ferenc – 1021
Budapest, Vörös Hadsereg útja 74. – leve-
lében azt kérdezi, mi a címűl írt szavak
jelentése és eredete. Értelmező és etimo-
lógiai szótáraink alapján a következőket
mondhatjuk:

Az *ukmukfukk* – jelentése: 'gyorsan, se
szó, se beszéd, egykettőre, ripsz-ropsz' –
természetesen magyar fejlemény, a *mukk*
indulatszó játszi, ikerítéses továbbalakítá-
sa. Eredeti jelentése 'mukk nélkül' lehe-
tett. A nyelvújításokban *fuk-muk* változata
is él. (A *mukk* a hangutánzó *mukkan* szó-
családjába tartozik.)

A *haddelhadd* – jelentése: 'szidás, verés,
összetűzés, szorult helyzet' – szintén ma-
gyar fejlemény; az *elhagy* ige felszólító
mód egyes szám 2. személyű alakjának
megismétlésével jött létre főnevesüléssel.
Valószínűleg onnan ered, hogy az az em-
ber, akit ütnek vagy kínoznak, ezzel a kiál-
tással szokott bántalmazójától kíméletet
kérni. (Hasonló típusú kifejezés például a
fogdmeg, a *nemulass*, a *teddide-teddoda*.)

A *rajcsúroz* igének a mai nyelvben első-
sorban 'lármásan hancúrozik' jelentése él.
Eredetileg 'lovarda, lovalóiskola' volt a
rajcsúr jelentése, a *rajcsúrozás*-é pedig 'lo-

von körbe nyargalászás', illetve a katonai
nyelvben: 'reggeli lovaglási gyakorlat'.
Ebből már nyilván kitalálta Ön, hogy a
rajcsúr német eredetű, alapja a *Reitschule*
(*reiten* 'lovagol' töve + *Schule* 'iskola'), s
kezdetben lovalóiskolát, lovardát jelen-
tett. Az osztrák katonai nyelvből kerülhe-
tett hozzánk, a 'lármás hancúrozás' jelen-
tőhasználat pedig magyar fejlemény le-
het. A lovas gyakorlóteret piacnak is ne-
vezhették; innen már csak egy lépés a 'lár-
más, nyüzsgős hely' értelemezéshez. A *rajcsú-
rozik* ma főként a népies-bizalmas stílusú
beszédben él, főként 'rendetlenkedik' je-
lentésben.

Igaza van Önnek a *csiricsáré* értelmezé-
sében. Valóban 'rikító színű, izléstelenül
tarka' a fő jelentése a mai nyelvben, de
jelent még 'jelentéktelen, csekély értékű'
dolgot is. A *csiricsáré* ikerítő. Előtagja
hangutánzó eredetű, és valószínűleg a *csi-
ribiri* előtagjával rokon. Utótagja a szintén
hangutánzó eredetű *csárma* ('lármás, lár-
ma'), *csárog* ('káróg, lármáz') szavak csa-
ládjába tartozik. Eredetileg 'fecsegés,
pletyka' lehetett a jelentése, a 'rikítóan
tarka' pedig későbbi fejlemény.

Heltainé Nagy Erzsébet

róból.” Ugyanilyen szemléletes szakszerűséggel, szinonimákat halmozva festi a vizek uralta bodrogi tájat: „A vizenyős laposokon dús füvű rétek váltakoztak kiterjedt nádasokkal, de a Tisza-szabályozás levezette csavargó vadvizeit. A lápok, nádasok, ingoványok helyét előbb rétek és legelők, majd szántóföldek foglalták el. A régi morotvák hajdani medrét egyre jobban elsimuló, elhalványuló laposok jelzik, a mocsári erdőségekből itt-ott maradt csak mutatóban.”

E néhány idézetből is kitűnik, hogy a megelevenítő szemléltetés eszközei elsősorban a mozdulatlan tájat életre keltő igék, igenevek, igékből képzett névszók: a szántók fölfutnak a hegy derekáig, a lankás oldalon szőlők hevernek el, dombra kúsznak a vetések, a hegytetőn felborzolódó tölgyesek; az erdő vándorának gáncsot vet a kúszó málnaszeder, hurkot dob lábára az iszalag; az ősfenyves még a szélcsendben is mindig beszél: szava mint egy messzi gyorsvonat suhogása.

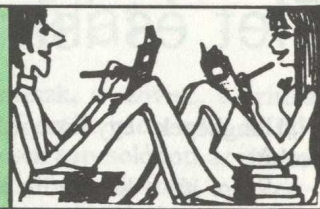
Az év- és napszakokkal változó táj és természet színpompáját visszatükrözi a könyv gazdag színskálája. Antalffy látásának érzékenységet, megfigyelésének finomságát jellemzőn mutatja, hogy legszívesebben árnyalatokat, átmeneti színeket, összetett jelzőket használ: a márciusi vetésszőnyeg sárgászöld párázat alatt fekszik, a fűzek aranyoszöld hajukat lengetik, a patakot palackzöld jégpáncél fedi, vöröslilas az alkonyi ég, rozsdáslila folt a felhők közt járó téli nap, márványszürke a bükkfák törzse; balatoni képeiben pedig szinte versenyre kel az író Egry József színvarázslataival.

Nem maradhat el végül néhány mutatvány a szemléletes képekből, hasonlatokból: „A hóvirág kifelé törtető faközöld lándzsáskájának a hegye gyengéden emelgeti a deres avart”; az ősvadonban „zuzmószakállú bükkaggastyánok támogatják egymást szétárt koronáikkal”; a nyáron „lányos lengeségű nyírek” télen „riadt nyájként bújnak egymáshoz, lábszáruk dideregve mélyed a hóba”; a Velencei-tó „a madarak nemzetközi légikikötője”; a Börzsöny siútjai „összeborult vén fák fehér alagútjában” lejtenelek.

Költői próza az egész könyv, méltón ahhoz a tömördek versidézethez, amely a fejezeteket tovább színesíti. Költők szava kíséri mindenütt a boldog barangolást, s közülük kivilágít a hűséges társnak, a természet testvéri rajongójának, Berda Józsefnek emléke.

Kovalovszky Miklós

NYELV ÉS ISKOLA

Iskola és nemzeti nyelv

A nyelvész keveset tudhat arról, hogy mit, hogyan beszélnek az órákon, de sok minden kihallatszik a tanteremből, vagy leírva láthatóvá válik. Egyik sajtókiadványunk rendszeresen ismerteti a diákújságok közleményeit „Sulisajtó” címmel. Iskolai szónoklatokban elhangzanak a közéleti és a zsurnalisztikai zsargon szövegei, olyanok is, amelyek a maguk születési helyéről már kikoptak. A faliújságon csajok-nak lehet nevezni a lányokat. (Ez némelyek szerint hozzátartozik az iskolai demokráciához...)

Az iskolások egymás között a maguk sajátos nyelvén beszélnek; ez így volt mindig, de régen talán nem sértette ennyire az anyanyelv épségét. A mintának azonban, akár tanítótól, tanártól származik, akár máshonnan, a nyelvi normához kell alkalmazkodnia, és ugyanezt kell követelni a gyerekektől. A norma a magyarórán az irodalmi nyelv, a többi óra ismeretközlő tevékenységében a szaknyelv, egyéb beszédhelyzetekben a művelt köznyelv. Nem a magyartalanságokról beszélek, azokat elvileg mindenki elítéli, hanem a nyelvi egységet bomlasztó csoportnyelvi jelenségekről, amelyek a maguk tűrési körén kívül kapnak polgárjogot. A tanár nem nevezheti srácok-nak tanítványait, és nem engedheti meg, hogy tanítványa az ő jelenlétében így nevezze a többi fiút. Az alkohol veszélyeivel foglalkozó osztályfőnöki órán nem piáról kell beszélni. Az iskola szellemi légkörével nem fér össze, hogy a diák így panaszkodjon a tanárnak, amikor zárva tartják a büfét: „Nincs kajálóhely.” A tanár ne szólítson senkit ragadványneven „kedveskedésből”, a diákok se szólítsák így egymást a tanár jelenlétében.

Az irodalom, a film az ábrázolás érdekében akárhogyan beszélgetheti a szereplőket, nyelvi vétségekkel is; a művészi hitelesség utólag megadja a

fölmentést. A diák is néz filmet, televíziót. De éppen az iskolának kell elsősorban megálljt mondania, megakadályoznia, hogy az a nyelvezet lépjen a képernyőről.

A nyelvi lazaság: tünete, de gerjesztője is az iskolában megfigyelhető szellemi és fegyelmi lazaságnak. A nyelvi fegyelem viszont hozzájárulhatna a pedagógiai megszilárduláshoz. Az idegen nyelvek helyes használatát megkövetelik, osztályzattal minősítik; elfogadhatatlan, hogy az anyanyelv használatában kevesebb legyen a szabályozottság.

A kisiskolásoktól még nem követelheti szigorúan a tanító, hogy az otthonról (vagy utcáról) hozott nyelvhasználatról szokjanak le, de a mintának már a tanulás kezdetén is szabályosnak kell lennie.

Az egységes magyar köznyelv normáihoz való ragaszkodás a feltétele annak, hogy az iskolás önállóan, leleményesen, alkotó módon használja anyanyelvét a saját közlési céljaira.

Valószínűleg sokan nem fogadják el véleményemet. Kanonizált nevelési és szociológiai érveket idéznek cáfolására. Talán a nyelvművelés szakemberei sem értenek meg. Én viszont meg vagyok győződve arról, hogy a laza, pajtáskodó vagy bármilyen túl szabad nyelvi érintkezés a művelődés csomópontjain, mint amilyen az iskola is, akadályozza a nyelvi műveltség megszilárdulását. Ha az elkülönülő csoportok, főként a nyelvi különállással szívesen tüntető korcsoportok nyelvhasználatát az iskola beengedi a közös magyar nyelv hadálásaiba, ezzel a nyelvi egységet is veszélyezteti.

A tömegtájékoztatótól pedig elvárhatjuk, hogy ne zavarja az iskola nyelvi nevelő munkáját, ha már támogatni nem tudja vagy nem akarja.

Bán Ervin

„Hangképek” egy középiskolás táborból:

– *Szupi jó!* – lelkesedik egy lány, egyébként jeles tanuló és közösségi ember, az osztály „hajtómotorja”.

– *Tajtra iszom magam, maláj ré-szeg leszek, azután meg lesz csikágó, ha fölvesznek...* – fogadkozik egy most érettségizett diák, a tábor legjobb munkása. (Fölvették.)

– *Kajcsis vagyok* – így szól egy ki-sebb „srác” ebéd előtt.

– *Taccsra teszem* – heveskedik egy másik.

– *Ezek most itt csöröznek* – mutat rá egy fiú a csókolózó szerelmesekre.

– *Tutkó* – hagyja jóvá vendégünk, aki „civilben” a rádió reggeli műso-rának szerkesztője.

Ezek a „hangképek” talán elegendő bizonyíték arra, hogy a nyelvész tanév közben és után sem pihen, igyekszik figyelni a diákok mindennapi beszédmódjára. Azt hiszem, hogy a vitacikk sok évtizedes példái-nál (*suli, csaj, srác, pia, kajálóhely*) néhány újabbat és sokkolóbbat is sikerült fölvonultatnom.

Bán Ervinnel abban föltétlenül egyetérték, hogy az iskola nyelvének mintaértéke van. Tehát valóban a művelt, igényes köznyelvet (és szaknyelvet) kell sugallnia, közvetítenie; magyarórakon pedig az irodalmi nyelv mélységeibe, rejtelseibe kell beavatnia a diákokat. S ez nemcsak a magyar szakos tanár, hanem – tantervi előírás alapján – valamennyi pedagógus feladata. Rokonszenves a cikk-író szomorú és lemondó hangvétele ellenében megnyilvánuló tenniakará-sa, „mégis-morálja”. Példáit olvasva arra gyanakszom, hogy elsősorban a tanártársakhoz intézi szavait.

Sajnos évek óta látjuk, hogy a taná-ri pályán a társadalmi és anyagi el nem ismertség miatt egyre jobban érvényesül a kontraszelekció. A de-mográfiai hullám „gyerektömegeit” éppen ez a legyengült személyi és eszközállományú, évről évre újabb és újabb rendeletekkel szabályozott ál-talános iskola engedte át. Most ugyanezek a gyerekek kerültek a kö-zépfokú oktatási intézményekbe, ahol hasonló jelenségek figyelhetők meg: itt-ott negyven fős osztályok, heti 38–40 órát tanító tanárok. Bizo-nyos szakmunkásképzőkben olvasni tanítják (újra) a gyerekeket...

Ilyen közegben kellene működnie

az iskolai nyelvművelésnek. Nyelvi és nemzeti értékeket közvetítenie ott, ahol szellemi és tárgyi felkészületlen-ség mutatkozik. A diákok hamarabb fölsorolnak 50 gépkocsimárkát, s job-ban ismernek „márkás” tornacipő-ket, mint – mondjuk – két költőt a felvilágosodás korából. Csoda, ha ezek után néhány tanár a könnyebb ellenállás felé halad: beszédmódja, stílusa a társadalmi megszokásnak és

„EZEK ITT MOST CSÖRÖZNEK”

divatnak megfelelően „laza” lesz, s nem „villog” a nemzeti kultúra ke-vésére becsült nagyjaival...

De ez csak a társadalmi oldal. Szor-sabb nyelvészeti kérdés a norma ügye. Vajon mindig állandó-e a nyel-vi norma? Tudjuk, hogy a norma szüntelenül változik, s éppen a lebe-csült, értéktelennek tartott nyelvi kö-zegekből újul meg újra és újra. Való-ban sérti-e a diákok egymás közötti beszéde az anyanyelv épségét? A di-áknyelv, a városi „népköltészet” megannyi virágával, humoros szólá-sával találkoztam már. A KISZ KB

most zárult Szép szó pályázata szá-momra a diáknyelv értékeit is bizo-nyította. Csoportnyelvi jelenségek valóban nem színezhetik az iskola, a tanár–diák kapcsolat nyelvét? Gon-dolok itt az illyési értelemben az „összemosolygás” nyelve; a titkon össze-világlo könnyek nyelve” funk-ciókra. A nyelvi lazaság valóban oko-zója is a szellemi-fegyelmi lazaság-nak? Biztos van ilyen eset, ám meny-nyi választékosan beszélő ámitót hal-lottunk már...

Bán Ervin cikkét azért tartom lé-nyegesnek, mert fontos társadalmi kérdéseket is érint. Csak arra kell ügyelni, hogy szankciókkal nem lehet igazi eredményt elérni (rövid távon látványosat persze igen). Szorgos ap-rómunkára, pályázatokra, jó értelemben vett nyelvi „divatra” van szükség ahhoz, hogy művelődésre hajlamos közösségek alakuljanak ki – s ezt nemcsak a nyelvművelés igényli. Nem bizonyos szavakat és szabályo-kat kell tehát kipécézni, senkit sem szabad nyelvéért, beszédmódjáért le-nézni, s teljesíthetetlen akadályokat gördíteni beszéde útjába, hanem köz-hangulatot kell teremteni a nyelvmű-velés, a beszédművelés, az igényes emberi kapcsolatok számára.

Japánban, ahol 100 gyerekből 99 el is végzi az általános iskolát, nem min-denben állítják túl magasra a lécet. Nyelvi órákon a gyerekeket köszönni tanítják, s begyakoroltatják minden-kivel az igenlést, mely az emberi kap-csolatok egyik legfontosabb mozza-nata. Igen, kérem.

Balázs Géza

Kéne vagy kellene?

Mindenki megfigyelhette, hogy a leggyakrabban – és rendszerint rég-óta – használt szavak térnek el legin-kább ragozásukban a „szabályos”-tól. Általában ezek az úgynevezett „rendhagyó” igék, főnevek. A léte-zést jelentő ige például szinte minden nyelvben ilyen. A mi nyelvünkben is három eltérő tőalakot találunk jelen, múlt és jövő idejében: *van, volt, lesz*. De még a jelen ideje is „szabályta-lan”: *vagyok, vagy, van, vagyunk, vagytok, vannak*.

Ezek közé tartozik távolabbról a *kell* ige is. Most a feltételes mód egyes szám 3. személyű alakjáról, pontosabban alakjairól szólnunk. Is-meretes, hogy *kell* igénknek az emlí-

tett alakja szabályosan: *kellene*. Csak-hogy igen elterjedt – elsősorban a beszélt nyelvben – a „népies”-nek mondható összevont *kéne* változat is. A Nyelvművelő Kézikönyv (I, 1130) továbbá megjegyzi, hogy „az iroda-lomban is elég gyakran találkozunk népies, bizalmas ízű használatával”. És ilyen példákat hoz: Vörösmarty-tól: „Élni *kén’* a honnak!” (Mit csiná-lunk?); Adytól: „Ragyogni *kéne* a Holdnak” (A szerelmesek Holdja); aztán József Attilától: „Föl *kéne* sza-badulni már” (Hazám) és a „Tél” című tragikusan szép verséből: „Va-lami nagy-nagy tüzet *kéne* rakni, hogy melegednének az emberek.”

Nyelvi norma és nyelvhasználat

Bán Ervin írásával vitatkozva és azt továbbgondolva óhatatlanul néhány gyakran használt nyelvészeti kategória jelentésére kell rákérdeznem. Első helyen a nyelvi normát kell meghatározni, méghozzá a köznyelvi normát. Vallom, hogy a norma nem tekinthető egészében valamilyen pontosan meghatározott szabályrendszernek. Részben lehet ennek is tekinteni, de másrészt a nyelvi eszménynek is a megfogalmazása. Tehát olyan elképzelés, amelynek nagyon valós alapjai vannak, azonban teljes mértékben soha nem valósul meg. Az „egységes magyar köznyelv normája”, ahogy azt Bán Ervin használja, részben fikció.

Mégis a művelt köznyelvet használók, a művelten, tudatosan beszélők körében fedezhető fel az a minta, amelyhez mint zsinórmértékhez mások igazodhatnak, mert ez a nyelvhasználat áll legközelebb írásban és beszédben egyaránt a nyelvi eszményhez. Az eszmény azonban változik, s persze még jobban változik a gyakorlat. A változás megítélésében pedig biztos kategóriákban kell gondolkodni, a történetiséget nem szabad szem elől téveszteni. A merev elutasítás nem hozhat eredményt.

Az elmúlt húsz-huszonöt évben a magyar társalgási nyelvben fontos változások történtek. A korábban különálló és elszigetelt tolvajnyelv és diáknyelv, de a kevésbé művelt társalgás egyes elemei is elkezdtek emel-

kedni a nyelvi presztizs skáláján. Először a tizenévesek nyelvhasználatában jelent meg ez a bizalmas stílus, immár meglehetősen egységesen, társadalmi különbségek nélkül a korosztályon belül. S ma már történelmi adat, hogy milyen nagy ellenállás fogadta a hatvanas évek elején a felnőtt társadalom részéről az *állati, haláli* jelzőket és sok más társukat.

Néhány évvel később, amikor e korosztályok munkába álltak, megtörtént az, ami korábban nemigen: az ifjak tovább használták ezt az egyre bővülő, színesedő nyelvváltozatot. Először csak maguk között, később, ahogy idősödtek, a fiatalokkal beszélve is (akiknek ez szintén természetes volt). S bizony közben a még idősebbek, főleg a középnemzedékek is csendben, majd nekibátorodva megtanulták e „szörnyűségeket”. A nyelvi egységesülés e tekintetben igen szembetűnő volt az elmúlt két évtizedben.

S nem véletlen, hogy pont a hatvanas évek elején kezdődött e folyamat, s a hetvenes években érte el első csúcspontját. Erre az időszakra esik a magyar társadalom történetének egy jelentős változása. Jól tükrözik ezt az irodalomszociológiai vizsgálatok, melyek szerint a boldogulás intézményes (kanonikus) lehetőségeibe vetett hit megrendülése a korábbi moralizáló-didaktikus hangnemet igen gyorsan ironikussá, groteszkké tette. A nyelvhasználatban is az író-

nia, a groteszk, a szóvicc, a kritika számtalan formája jelent meg. Mindez erőteljesen kapcsolódott az itthoni élet szabadabbá válásához, a koedukáció általánossá válásához, a rockzene megjelenéséhez.

E fontos változás rövid leírása nem fedheti el a különbségeket. Földrajzi és társadalmi tekintetben egyaránt lehet eltéréseket észlelni e nyelvváltozat használatában: falun, kis helyen nehezebben terjedt ez a stílus. Szociológiai szempontból legjellemzőbb a középrétegek (pl. a szolgáltatásban dolgozók) nagyfokú lelkesedése a *jaj de édi ez a ruci*-féle nyelvi elemek iránt. De alig akad ma fiatalabb ember, aki pl. a *ciki* szót ne ismerné és használná hazánkban.

Az elterjedtségen kívül figyelembe kell venni még két nagyon lényeges szempontot. Az egyik az ide vonható szavak, kifejezések közötti stílusbeli különbségek. Mert ha a *srác* szót túl bizalmasnak, norma alattinak tartja valaki, akkor mit mond a *kiskrapek*-ről, a *haver*-ról, a *csávó*-ról. Rengeteg ilyen szó sor állítható föl, ahol a kevésbé durvát a nyersebb nyomja fölfelé a stílusminősítések sorában.

A másik fontos szempont a beszédhelyezettel kapcsolatban merül föl: hol lehet és hol nem lehet ilyen szavakat használni. Tulajdonképpen ezt a kérdést feszegeti Bán Ervin, s részben igaza is van. Magam sem örülnek, ha egy tanár *piá*-ról beszélne osztályfőnöki órán *alkohol* helyett. Bizonyos, hogy a tanórák nyelvhasználatától kíváncsian e stílus egy részét távol tartani, legalább a tanár szándéka szerint.

Ám nehéz meghúzni a határt, mi számít ma távolságtartónak vagy bizalmasnak a nyelvben. Egyensúlyt, tiszteletet és egyben bizalmat mérlegeléssel lehet elérni: a mindenkori helyzet és a jó ízlés végiggondolásával. Ezt gondos és türelmes neveléssel lehet megvalósítani, s általában azzal, hogy kevesebb ok adódjon az iróniára: például a komoly dolgok valóban komolyan vétessenek. A nyelvi magatartás – tudjuk – szorosan összefügg az általános viselkedéssel, azon kell tehát elsősorban változtatni. A mindig korszerűsített eszmény jellegű norma csak megfelelően igényes környezetben tud igazán hatni.

Mindehhez még hozzátehetjük, hogy A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára a *kellene* alakra 1416-ból, a *kéne* változatra 1682-ből hozza az első példát.

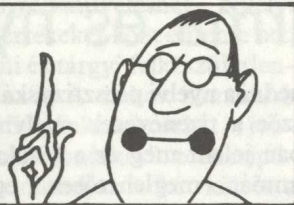
Ezek után mit mondhatunk a *kéne* forma következő mai előfordulásáról? Az Egyetemi Lapok 1985. évi december eleji számában jól összefogott, rövid ismertetés jelent meg Eötvös Lorándnak, a nagy természettudósnak és kultúrpolitikusnak a múlt század végi hazai egyetemi oktatást tárgyaló két munkájáról, amelyek a Gondolkodó Magyarok sorozatban láttak ismét napvilágot. Az ismertetés szerzője – többek között – ezt írja: „Kiméletlenül éleslátó és szókimondó diagnózis az Eötvösé”, majd ennek igazolásaképpen utal Eötvös megállapításaira. Idézem: „A hallga-

tókat nem a tanulás, a tudás vágya ösztönzi ... előadásokra, órákra nem járnak (igaz, nem is mindegyikre tudnak, olyan sok tárgyat kell, pontosabban *kéne tanulniok*), csupán a szemeszterek végén indexeiket íratják alá.”

Az előadottak ellenére azt mondom, hogy a *kéne* kifejezés – éppen stílusértékénél fogva – egy kissé kír ebből a lényegében tudományos jellegű szövegből. Én tehát – jöllehet beszédben gyakran élek magam is a *kéne* változattal – így írtam volna: „... olyan sok tárgyat kell, pontosabban *kellene tanulniuk*”. Azaz a *tanulniok* változatot is valamelyest nyelvjárási-asnak tartom, a *tanulniuk* forma inkább odaillik az irodalmi nyelvbe.

Szathmári István

Tolcsvai Nagy Gábor

Beszédoktatás – „merőben gyakorlati módszerrel”

A címben szereplő idézetet Péchy Blankának „Program énekszakos növendékek oktatásához” című írásából emeltem ki. (Megjelent a szerzőnek Este a Dunánál című gyűjteményes kötetében. Magvető, 1977.)

1. Péchy Blanka neve után a „Ki kicsoda?” című lexikonban ez áll: „színésznő, író, előadóművésznő”. Ma sokan úgy tartják őt számon, mint a „Beszélni nehéz!” mozgalom életre hívóját, szervezőjét, a szép magyar beszédért folyó küzdelem lelkes apostolát, patrónusát, a Kazinczy-díj és -érem és -jelvény és -jutalom s immár a Magyar Lajos-díj alapítóját.

Azt már jóval kevesebben tudják róla, hogy kiváló tanár is. Pedig a fenti lexikonból s a bevezetőmben említett írásából kiderül, hogy 1962-ben a Zeneművészeti Főiskolán a színpadi beszéd oktatója volt. – Ebben az írásomban Péchy Blankát, a tanárt szeretném röviden bemutatni, megköszönve a sok tanítást, amelyet szemléletben és tanári magatartásban kaptam tőle tanítási gyakorlatomhoz, megismerve személyét és munkásságát.

Tanári magatartásomra nagy hatással volt (s nyilván másokra sem hatástalan) a művésznőnek „Beszélni nehéz!” című könyvéből kisugárzó, de az azonos című rádióműsorban is érezhető, soha meg nem hátráló, mindig újrakezdeni tudó erős akarat. Megszívlelendő tanácsai közül, szemléltetésül, csupán két dolgot emelek itt ki:

„Kiejtésünk előmenetelére támaszkodunk most tollcsatát, számításba véve azonban, hogy tömegek megkérdezése és meghallgatása nélkül nem szabad, sőt nem is lehet kiejtési normákat leszögezni. Ilyen horderejű feladat kollektív hozzáértést követel.” (Beszélni nehéz! Tankönyvkiadó, 1983. 103.)

„Mit ér a tudás, ha másokkal nem oszthatja meg az ember?” – kérdezhetjük naponta mi is önmagunktól a pedagóguspályán, ahogyan Péchy Blanka tette, lázasan kutatva a lehetőséget arra, hogy tudását közkinccsé tegye (i. m. 63).

Ezért kívánom itt megismertetni tanártársaimmal és tanítványaimmal is Péchy Blanka tanítási módszerét; most elsősorban a bevezetőmben említett írása kapcsán. Azt tapasztalom ugyanis magyartanárokkal való beszélgetéseim során, hogy elméletben elsajátították már tantervünk cél- és feladatrendszerét, s egyre jobban megismerik a legfontosabb módszertani alapelveket is, hogy tudniillik a nyelvi nevelés egységes folyamat, integráló szerepű, tárgya és eszköze a nyelv (ebben benne van, mint alapelv, a szöveg szemlélet), célja a nyelvtani ismeretek funkcionális értelmezésével a befogadás és a kifejezés képességének, azaz az anyanyelv ismeretnek komplex és sokoldalú fejlesztése. (Itt Takács Etel kifejezéseit használtam. Lásd: a Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére c. kötetben, szerk.: Szende Aladár. Tankönyvkiadó, 1986.)

2. Kérdés azonban: hogyan valósíthatók meg az anyanyelvi nevelés korszerű törekvései a hagyományos leíró nyelvtan kereteinek megőrzésével?

Ehhez adhat jó segítséget Péchy Blanka módszere; amelyet, ne feledjük, már 1962-ben alkalmazott a Zeneművészeti Főiskolán. – Kiindulásul hozzátesszem: magát a gyakorlati részét a Beszélni nehéz!-körökben működő pedagógusok és tanulók jól ismerik, hiszen munkájuk részben e szerint az elgondolás szerint szerveződött annak idején, és folyik ma is.

Mindenekelőtt ezt a summázó részt idézem:

„...ez az oktatási módszer nem bontható szakaszokra és ütemtervre. Folyamatosan kell haladnunk.”

Mi valósítható meg ebből, s melyik oktatási-nevelési fokon? – Mint alapelv, már az óvodáskortól követhető, hiszen gyerkeink bizonyos anyanyelvi alapismeretek birtokában lépik át már az első napon ennek a nevelési intézménynek a küszöbét is. A pedagógusnak (s itt nemcsak azokra gondolok, akik hivatásszerűen az anyanyelvet tanítják, hanem minden anyanyelven tanító nevelőre) az a feladata, hogy ezeket a meglevő ismereteket továbbfejlessze.

Ahhoz azonban, hogy tanítványainkban tudatos nyelvhasználatot alakíthassunk ki, szilárd nyelvtani alapismereteket is kell nyújtaniuk számukra. Meg kell tanítanunk nekik a nyelvi szabályokat, s megmutatni: hogyan működnek ezek a szabályok szövegértéskor, szövegértelmezéskor, szövegalkotáskor.

Mit mond erről az útról az idézett Program?

„Az oktatás merőben gyakorlati módszerrel folyik. Nyelvtani szabályok magolása nélkül, de a növendékek erősen kell foglalkoztatnia fülét és figyelmét.”

3. Lássuk hát a gyakorlatot! Itt – terjedelmi okok miatt – csupán azokat a részleteket tudom kiemelni a cikkből, amelyek iskolai anyanyelvtanításunkban is követhetők, sőt kívánatos volna, hogy kövessük őket minden iskolafokon. – Idézek:

„A kiindulópont – beszéd- és énekkutatásnál egyaránt – a helyes lélegzés... a tanár szövegelemzés közben megmutatja, hol nyílik mód lélegzetvételre az értelem csorbitása és a mondat szétDarabolása nélkül, a beszéd törvényei szerint... Munkám a növendékek beszédhibájának vagy beszédhibáinak megállapításával kezdődik... Minden egyes órán sorra kerül olyan gyakorlat is, mely a beszédhibától mentes növendék számára is döntő fontosságú, egyrészt a rövid és hosszú magán- és más-salhangzók helyes megformálása, mel-léklöngék lefaragása, hadarás vagy lepletetés megakadályozása érdekében, másrészt a szájizmok edzése céljából. Renyhe szájizmokkal nem lehet artikulálni. Megdolgoztatásukra legalkalmasabb gyakorlat a mássalhangzók zengetése. Izmosan ejtett mássalhangzó nélkül nincs érthető beszéd, mert a szó pillére a mássalhangzó.”

Hangállománya természetesen

minden szövegnek van (ahogyan „szótana”, „mondattana”, „helyesírása” is). Így csak a tanár figyelmétől és akaratától függ, hogy kerít-e alkalmat ajakedzésre, a tiszta hangképzés gyakorlására akkor is, amikor épp nem hangtant tanít.

Példaként egy nemrégiben tartott órát hozhatom fel, nyolcadik osztályból. A tanítandó anyag az összetett mondat volt. (Témakört tanítok. A szakaszolást, az ütemtervet a napi példaanyag szabja meg. Ezért a munkafüzetbeli példák mellé könnyen bevonhatók a „Beszélni nehéz!” felvételéből származó mondatok is.) Az-napi egyik példánk:

Nem késik azonban a jó háziasszony, Illő, hogy urának ennivalót hozzon.

A fő feladat a tagmondatok mellé-és alárendelésének felfedezése volt, de észrevettük a lehetőséget a helyes ejtés gyakorlására is. Hosszan zengettük a példa hosszú mássalhangzóit, majd elmondtuk a szövegrészt kizárólag a magánhangzóival. Jó ajaktornának bizonyult.

4. De nézzük tovább, mit mond Péchy Blanka a szöveggel való foglalkozásról! – Ismét idézek.

„Az érthető szövegmondás elsajátításához korántsem elegendő a technikai felkészültség. Ismerni kell a beszéd ábécéjét is. Ezért gondosan részletezett, apró árnyalatokra is kiterjedő, értelmet és hallást élesítő szövegelemzéssel is foglalkozunk minden órán... – ...felolvas a növendék néhány mondatot. Ennek fonalán fokról fokra megtanulja például a hanglejtés előre mutató szerepét, az értelmi hangsúly logikus használatát. (Az érzelmi hangsúly kérdése majd versszöveg vagy széppróza értelmezése kapcsán kerül sorra.) Az értelmi egységek kapcsolása és a mondat logikus tagolása érdekében meg kell tanulnia az írásjelek átértékelését. A helyes írás által megszabott központozás sablonjait el kell vetni, mert az egyszerű, természetes beszéd a mondat értelme által megszabott központozást követeli meg. A beszéd törvényei a logika parancsát követik. Pontosabban: a szöveg parancsát. Mindig a szöveg szabja meg a tempót, a ritmust, a pauzát, a mondatdallamot, a hanglejtést, a hangsúlyok elosztását és mértékét. Egyebek között még a szó értékét is,

mert a szónak fogalmi, de helyzeti értéke is van.”

Anyanyelv-tanítási tantervünk korszerű; taneszközeink példaanyaga, tankönyveink megszövegezése nagyrészt a szövegszemlélethez alkalmazkodik. Azon kell tehát munkálkodnunk, hogy mihamarabb megtaláljuk a kíváncsatos, eredményre vezető módszereket is. Gondos felmérések és sajnálatos tények figyelmeztetnek jelenlegi tanításunk hatékonyságának gyengeségére. Nem hagyhatunk tehát figyelmen kívül egyetlen (a gyakorlatban már ki is próbált) elgondolást sem.

5. Péchy Blanka tanítási óráit még nem rögzíthette videofelvétel. Legfőlőbb egy-egy énekművész vallhatna róluk, visszaemlékezésként (például a Beszélni nehéz! – körök vezetőinek egyik tavaszi találkozásán), aki ezeken a beszédtanítási órákon részt vett annak idején. Tanulhatnánk belőle.

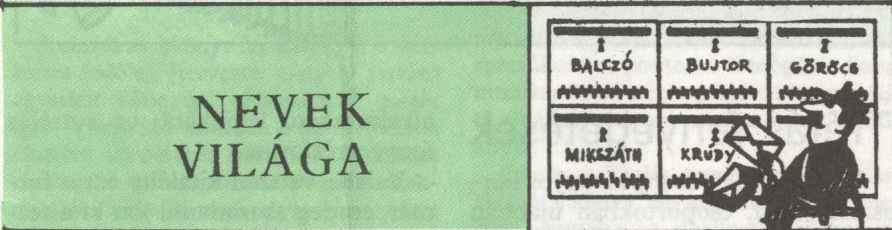
Az „Este a Dunánál” című könyv jelenleg nemigen kapható a könyvesboltokban. Ezért akartam e hasznos gondolatokból legalább ennyit kiszabadítani a csukott könyv némaságából.

Bagi Ádámné
(Szeged)

Másképpen: *nem törvényes nevek*. A törvényes nevek három részből állhatnak: családi név (köznyelven: családnév vagy vezetéknév), utónév v. személynév (köznyelven: keresztnév) és a nevet megelőző minősítés (*dr.*, illetve *Dr.*). Az *ifj.*, *id.*, *br.*, *gr.*, *hg.* ma nem használható. O. Nagy Gábor – Ruzsiczky Éva Magyar Szinonimaszótárában ezeken kívül az *álnév*, *művésznév* és a *fedőnév*, valamint a régi *pseudonim* és a *költött név* kifejezés is olvasható. Hiányzik a *fölvett* (vagy *felvett*) név, az *írói név*, a *mozgalmi*, *szerzői* és a *nem törvényes név*. A *fedőnév* egyébként a német *Deckname* fordítása. Ma inkább *mozgalmi név*-nek mondják.

Az anyakönyvezett név nem azonos a törvényes névvel. A doktori címet ugyanis később szerzik, emellett családi vagy utónévváltoztatás is lehetséges különféle okokból.

A magyar álneveknek számos típusát ismerteti, és gazdag szójegyzékkel mutatja be Gulyás Pál Magyar írói álnévlexikon című munkája. Az álnevek két csoportra bonthatók. Az elsőt írói, szerzői vagy művésznévként köteles az illető fölvenni, ha ugyanazon írói, szerzői vagy művészi pályán már

Álnevek

működik egy hasonló nevű vagy fölvett nevű író, szerző vagy művész. Ha tehát valaki ezeken a pályákon törvényes vagy fölvett nevével pályatársának névrokona lenne, és ezzel az olvasó- és nézőközönségnek, valamint a postának zavart okozna, akkor a későbbi névvisselő vagy álnévviselő bírósági úton is kötelezhető arra, hogy megkülönböztető nevet vegyen föl. Ezt az érintett személyek leg-

többször maguk is belátják, és valamilyen írói, szerzői vagy művésznévet vesznek föl. Ez megvalósítható a családnév vagy a keresztnév megváltoztatásával, kettős családnévvé való kiegészítéssel, illetve a családnév egyik részét vagy az utónevet megrövidítő betűjelzéssel. Így lett Kardos Pálból Pándi Pál (apja Kardos László, mindkettő irodalomtörténész), Sinkovits Lászlóból Sinkó László (testvére Sinkovits Imre, mindkettő színművész), Nagy Gáborból Tolcsvai Nagy Gábor (pályatársa O. Nagy Gábor, mindkettő nyelvész), Hegedűs Géza színművész nevéből Hegedűs D. Géza (Hegedűs Géza író és irodalomtörténész miatt).

Darvas Iván színészt Szilárd utónévvel anyakönyvezték. Pályakezdekor azonban már ismeretes volt Darvas Szilárd, a humorista. A színész azért választotta barátai ajánlá-

sára az *Iván* személynevet, mert édesanyja egy magyar (első világháborús) hadifogoly feleségeként orosz nő volt. Második családnevet vett föl Grandpierre Emil (*Kolozsvári*) a szülővárosa nyomán.

A második csoportot az önkéntes névváltoztatás alkotja. Szerzői, illetőleg művésznevet választott *Jakab György* (írói neve: *Bözödi György*), *Herczeg Ferenc* (törvényes neve holtáig *Herzog Ferenc*), *Hofi Géza* humorista (anyakönyvezve *Hofman*). Gyakori családnevét módosította *Ajtay Andor* színművész, akit *Kovácsnak* anyakönyveztek. Mozgalmi nevek: *Lenin* (Vlagyimir Iljics Uljanov), *Sztálin* (Joszif Visszarionovics Dzsugasvili, grúz név), *Tito* (Joszip Broz).

Ismeretes ez a latin mondás: *Nomen est omen*. A név: előjel, vagyis valamit jelez; szorosan hozzákapcsolódik viselőjéhez. Ez minden fajta névre vonatkozik.

Ladó János

Földrajzi neveink megőrzése

Az 1986. évi 4. számunkban közölt ide vonatkozó írásokkal kapcsolatban támadt néhány gondolatom. Figyelemmel kísérem a földrajzi nevek megmentésére irányuló kísérleteket. Természetesen a dűlők nevét meg kell őrizni, de fontos a régi utcanevek megmentése is. Ezek az úgynevezett „beszélő” nevek egy-egy falu rövid történetét jelentik. Jó 35 éve, amikor új nevet kaptak a falvak utcái, ebben talán az is közrejátszott, hogy az egyes részeket nem utcának nevezték régebben; legalábbis nem tették ki az *utca* szót az elnevezés után. Nemzeti nagyjainkat tiszteljük, de az inkább lejáratusuk, ha az ország minden helységében ugyanazzal a 10–12 névvel találkozunk. Az új utcákat az érdemeket szerzett helybeliekről lehetne elnevezni, a régieknek pedig a tu-

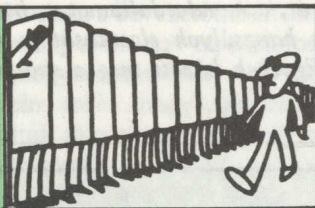
catnevek helyett vissza kellene adni eredeti nevüket.

Szülőfalumban, Gombán például olyan ősi neveket helyettesítettek újabb elnevezésekkel, mint *Horgacsos* (horog alakú út), *Tómellék*, *Szarka-háza* (ahol valamikor sok madár fészkel), *Szurdik* (a *szurdok* változata), *Itató* (ahol valaha a konda gyülekezett, és közkút volt), *Felső szőlő*, *Pap árka* (ezeket egybe is írtuk). A század elején már megkezdődtek a névváltoztatások. A görbe utcát jelző nagyon találó *Csavarinka* nevet *Szépasszony* utcára keresztelték, ez újabban egy költőnk nevét viseli.

Az természetes, hogy a *Szutyok*-ban vagy a *Gatyasár* utcában lakók új nevet akartak. Annyit azonban hamarosan meg kellene tenni, hogy az utcák első házain az új név alatt jelezzük a régít. Ezzel is tennénk valamit nyelvi emlékeink megőrzéséért.

Szemők Balázs
(Ceglédbercel)

SZEMLE

Tréfás fenyegetések

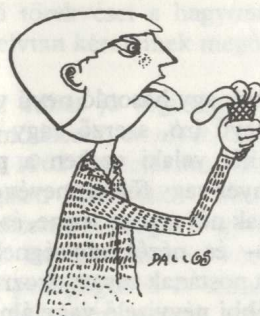
A városi folklórban, bizonyos korosztályoknál, csoportokban újabban föltűnt egy új, tréfás fenyegetésforma. Mivel ez a forma sokfelé hallható, és közösségi, szólásjellegű mutat, érdemes közelebbről is szemügyre vennünk.

A szólás a hitetlenkedést, intést, óvást kifejező *nehogy* kötőszóval kezdődik. A kötőszó mai népszerűségét jelzi, hogy már az elcsépeltség határára került, hiszen Hernádi Miklós Közhelyszótára (1985. 268) is idézi: *Nehogy már úgy legyen* (hitelenség kifejezésére).

A Közhelyszótárhoz képest újabb alakulatai is megjelentek a *nehogy*-os szólásoknak. Általában tréfás fenyegetésként, figyelmeztetésként használják az efféle szólásokat: *Nehogy már a nyúl vigye a puskát!*; *Nehogy már a farkok rázza a kutyát!* Ha valaki a hatáskörét túllépi, más pozícióját veszélyezteti, a másíknak a „vadászterületére” téved, netalántán belekotnyeleskedik más dolgába, akkor

alkalmazható leginkább ez a tréfás fenyegetésforma.

Valaki, valahol kitalálta ezt a formát, esetleg akaratlanul jött ki a száján, s erre a népi szólásteremtő erő újabb és újabb nyakatekert változatokat hozott létre. Az újabb változatokat az is ösztönzi, hogy a társaság igazi kedvencévé lehet válni egy-egy eredeti, jól sikerült és helyesen alkalmazott szólással. Nézzünk néhányat a *nehogy*-os szólások nyakatekert, elmét vidító változataiból, amelyeket

„NEHOGY AZONBAN A FAGYI
VISSZANYALJON!”

diákközösségekben jegyeztem föl: *Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt!*; *Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra!*; *Nehogy már a levél rázza a fát!*; *Nehogy már rács rázza a majmot!*; *Nehogy már a bogó egye meg a madarat!*; *Nehogy már a cipő húzza föl az embert!*; *Nehogy már a fagyi visszanyaljon!*; *Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát!*; *Nehogy már a csörgő rázza a gyereket!*

A szólások rendkívüli életképességét, terjedését az is okozza, hogy bennük lehetetlenség, paradoxon van. Ez abszurd humort, feszültséget eredményez. A humor pedig alkalmas rá, hogy tréfás, tehát megbocsátható formában figyelmeztessük a másikat: ta-buterületet érint. Ilyenformán ez a szólás a szavak segítségével a csoportbeli vagy a társadalmi hierarchia helyreállítására, tudatosítására is figyelmeztet. S talán itt rejlik a szólás eredete is. A *nehogy*-os szólások, tréfás fenyegetések valószínűleg a katonai csoportnyelvben születtek meg, hiszen itt az előjogoknak, a hierarchiának jóval bonyolultabb hálózata alakult ki, mint a polgári életben. Innen kerülhetett át a diáknyelvbe, s indult el hódító útjára. Felvágós, beképzelt első diákra, újonc katonára ugyanis előszeretettel mondják a tapasztalt „öregek”: *Nehogy már a nyúl vigye a puskát!*

Balázs Géza

Anyanyelvtanulás – otthon

Nem „oktatócsomagot” nyújtunk át olvasóinknak, nem feladatokat kívánunk adni, hanem néhány könyvet ajánlunk – tallózva az elmúlt év gazdag termésében.

Kisgyerekes szülőknek nyújt segítséget a kiváló pedagógusegység, *Montágh Imre* utolsó, sajnos már posztumusz könyve, a *Mondd ki szépen!* (Móra). A játékos kedvvel megírt színes, rajzos, gyerekek kezébe is illő „beszédódóval” a tiszta beszédre, szabályos hangképzésre taníthatjuk gyermekeinket.

Beszélni és olvasni tanít diákokat és felnőtteket *Hernádi Sándor* könyve, a *Szórakoztató szóra készítő* (Móra), mégpedig tudóskodás és fontoskodás nélkül: változatos nyelvi játékokkal, újfajta fejtörőkkel, friss és régi irodalmunk ilyen célra eddig még kiaknázatlan bravúrjaival.

Ugyancsak ő, a pedagógus-nyelvész szól – ezúttal főként tanárokhöz – annak érdekében, hogy az ifjúság helyesírási kultúrája a jelenleginél színvonalasabb legyen. A helyesírási készség fejlesztésének három alapvető eljárását: a másolást, a tollbamondást, az emlékezeti írást gyakoroltatja a tanulókkal, gazdag szemléltető anyagot felhasználva. (*A helyesírási készség fejlesztése*. Tankönyvkiadó)

Szépen magyarul – szépen emberül. Vezérfonal lehet ez a gondolat mindennapjainkban, ám ezúttal könyvcím. Felidézi azt a mozgalmat, amelyet a Hazafias Népfront kezdett a sajtó segítségével a közönségi emberhez méltó magatartási és nyelvi formák terjesztésére, a magyar nyelv ápolására. Törekvésének kézzel fogható eredménye ez a kötet a köszönésekről, megszólításokról, a köznapi érintkezés során elharapózott nyelvi durvaságok következményeiről, a közéleti és a hivatali nyelv hibáiról. A főként megyei lapokban közölt karcolatnyi írásokat (20 szerző munkáit) *Bachát László* és *Győri László* rendezte kötet, a megjelenést pedig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának köszönhetjük.

Heltainé Nagy Erzsébet

JAJ DE ÉDI EZ A RUCI!

Önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők XIII. országos találkozója

Legutóbb a múlt nyáron Veszprémben rendezték meg azt a kétévenként ismétlődő konferenciát, amelyen az ország kiváló gyűjtői, szakkörvezetői találkoztak egymással, tudományos szakemberekkel, a mozgalmat segítő szervezetek képviselőivel.

A négynapos összejövetel ünnepi megnyitóján tájékoztató hangzott el Veszprém megye múltjáról, jelenéről, a Bakony és a Balaton-felvidék hagyományörző eredményeiről, kutatási feladatairól és az effajta összejövetel ismeretszerző jelentőségéről.

Színesek, érdekesek voltak az előadások. *Szabó László* például a társadalomnéprajzi kutatások és az önkéntes gyűjtőmozgalom kapcsolatát vázolta fel. *J. Soltesz Katalin* a magyar személynevek kérdéseiről szólva kiemelte, hogy a névkultúra jelenségei szoros kapcsolatban állnak a társadalmi viszonyokkal. *Balassa Iván* bemutatta, hogy határainkon kívül is folyónak jelentős néprajzi kutatások. Eredményességüket a találkozón elhangzott „kül-

földi” előadások is jól bizonyították (*Anyag* Béláé, *Jankus Gyuláé*, *Vári Fábán Lászlóé*).

Újszerű volt a történeti néprajz témaköréből *Benné Schneider Mária* előadása a 18–19. századi zamárdi anyakönyvekről. A nyelvjárásgyűjtők érdeklődését pedig leginkább *Tóth Imre* beszámolója keltette föl Ipoly menti palóc tájszótárával. Tanárok és tanítványaik bemutatásában életre kelt a gyermeknéprajz, jelesnap szokások elevenedtek meg.

A találkozó utolsó napján, a „szabad fórumon” sokan mondták el véleményüket, gondolkodtak el a továbblépés lehetőségein. Ehhez mutatott utat zárszavában *Andrásfalvy Bertalan*, a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke: „A művészetekben, a népművészetben is minden embernek részesülnie kell. A hagyomány ennek ébresztője. A művészet azért született meg, hogy egészséges lelkű emberek legyünk. A néphagyomány gyűjtése pedig ehhez ad alapot.”

Boros Edit

Szende Tamás: Megérthetjük-e egymást? Gondolat, 1987

A cím, a zsebkönyv formátum és a szellemes fedőlap (tervezte: *Gergely István*) egyaránt könnyed, olvasmányos esszét ígér. Valójában azonban a könyv súlyos elméleti kérdéseket feszegető (és azokat részben meg is válaszoló) komoly szakmunka. Nem könnyű olvasmány, mert stílusa – ahogyan ez egy nyelvkritikai elemzéshez illik is – szigorúan pontos és igen tömör. A szerző rendszeresen hivatkozik a hazai és a nemzetközi szakirodalomra (az irodalomjegyzék 242 tételből áll), de ez, hála a rövidített hivatkozási módnak, nem akasztja meg a folyamatos olvasást.

Mint ezt az alcím (*Korunk kommunikációs zavarai*) is jelzi, Szende Tamás ebben a könyvében azt a tényfeltáró és -elemző munkát folytatja, melyet nyolc évvel ezelőtt *A szó válsága* ban kezdett el: a nyelvi kommunikáció eszközeit és akadályait veszi számba, végső soron az értelmes és eredményes közlés esélyeit. A nyitó fejezet a közlési zavarok nyelven belüli okaival foglalkozik, köztük azokkal a jól ismert nyelvhelyességi hibákkal, melyeknek közös oka és táptalaja az elszemélytelenítésre való törekvés.

A következő fejezettel, amely az érzelmkifejezés hagyományos eszköztárának elszegényedésére mutat rá, elhagyjuk a szűkebben vett nyelvészeti vizsgálódás területét. Szende Tamást ugyanis ezúttal elsősorban az érdekli, hogyan közelítik

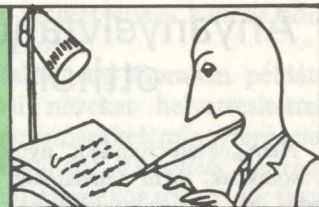
meg közleményeink a valóságot, és ebben a leképezésben milyen hibaforrások vannak. A fő hibaforrás a szerző szerint az ún. *túláltalánosítás*, tehát az a célzatos kényelmesség, hogy általánossálg helyettesítjük a specifikusat, a pontosat. E mögött a kommunikációs stratégia mögött bizonyosfajta elhárító lélektani mechanizmus is működik.

Ezután a közlés rendellenességeit tekintve át a könyv, egy-egy magvas kis fejezetet szentelve az elhallgatás, az egyirányú közlés, az üres kapcsolattartás, a csúsztatás, az álkövetkeztetés, a hazugság és a szószaporítás jelenségének.

Az eddigiekhez függelék gyanánt csatlakozó, apró betűkből szedett zárófejezet az 1980 tavaszán a Magyar Tudományos Akadémián rendezett Korunk kommunikációs zavarai című konferencia előadásait ismerteti. De az ülésszaknak (és magának a könyvnek) a végkövetkeztetését valójában már a bevezetés utolsó sorai megfogalmazzák: „az önmegvalósítás feltételeinek társadalmi eredetű és mértékű korlátozásai kommunikációs zavarokat okoznak, illetőleg ezekben öltenek testet”. Vagyis e „zavarok” és következményeik elhárítása nemcsak és nem is elsősorban a nyelvészeknek a feladata. Ők csak felhívhatják a figyelmet a jelenségre azzal, hogy szakszerű és pontos leírást adnak róla. Ezt Szende Tamás ismertett műve tökéletesen el is végzi. Ám ezenkívül valami mást is nyújt. Kimondatlanul bár, de arra biztat: „Változtasd meg beszéded!” S ezzel egy kicsit a világot is magad körül.

Kemény Gábor

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

A nyelvészetnek, a nyelvművelésnek vannak soha el nem múló, örök témái. E körbe tartozik a nyilvános megszólalásnak, az ünnepi beszédnek a nyelvi problematikája.

Wacha Imre könyve a korábbi kiadványoktól eltérően nem általános vagy részletekbe menő tanácsokat ad. Az általános tudnivalókat az első huszonöt oldalon persze összefoglalja, hiszen ez elvi alapvetésként szükséges. E résznek erénye, hogy a kommunikációs helyzet legfontosabb jellemzőit veszi röviden sorra, a beszélő és a hallgatóság közötti viszony nyelvi és nem nyelvi elemeiről világosítja föl az olvasót tömören, célrätörően.

Ezután már elhangzott, elmondott ünnepi beszédek teljes szövegeit elemzi a szerző. A könyv igazi újdonsága: nem részleteket emel ki egy-egy szövegből, hanem egyes hibákat szemel ki, hanem az egész szöveget vizsgálja. Tizenhat beszéd, illetve beszédrészlet tárgyalatik, s az eredmény bizony leütő: az egyszerű helyesírási hibáktól kezdve a magyartalanságokon, az idéetlenül fogalmazott mondatokon át az egyeztetési melléfogásokig mindenféle nyelvi tücsköt-bogarat megtalálunk bennük.

Az elemzés az első részben összefoglalt kommunikációs szempontrendszerre épül: a hallgatónak nem elég, ha a beszélő saját maga számára érthetően beszél. Úgy kell fogalmaznia előszóban, hogy a hallgató követni tudja a gondolatmenetet, meg tudja fejteni az egymás után következő mondatok oda-vissza utalásait. Vagyis értelmezhető szóbeli megnyilatkozás legyen a beszéd.

Ilyen elvek alapján hibáztatja Wacha Imre például egy szakszervezeti vezető rövid nyilatkozatában a hirtelen témaváltást, amely a megelőző szövegrészre hasonlító nyelvtani eszközök miatt is megértési nehézséget okoz. A grammatikai, szövegtani buktatókon túl pedig számos stilisztikai baklövést, esetenként súlyos hibát is elemez, arra is rámutatva, hogy a bántó, primitív stilus talánságok gyakran tárgyi tévedésekkel párosulnak.

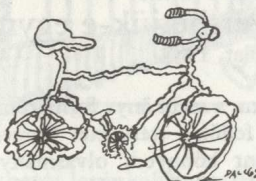
„Keserű olvasmány” – olvassuk a könyv elején, de hozzátehetjük: tanulságos és megszívlelendő. A példákban s a szerző alapos, érzéketlen, a beszélő-hallgató viszonyt végig fő szempontként érvényesítő elemzéseiből mindenki tanulhat, aki kulturáltan és felelősen akar a nyilvánosság előtt megszólalni.

Tolcsvai Nagy Gábor

Rokkant és nyugdíjas szavaink nyomában

ROKKANTKERÉKPÁR

ROKKANT KERÉKPÁR

Ez a kis írás nem rokkant (vagyis hibás) és nem nyugdíjas (azaz egyre ritkábban használt) szavakról szól (ahogy a címet tréfásan értelmezni lehet), hanem azokat a helyesírási hibákat teszi szóvá, amelyek a *rokkant* és a *nyugdíjas* szó használatában – sajnos – mindennaposak. Helyesírási szabályzatunk a 128. c) pont értelmében egybeírja a *rokkantsegély*-t, s mivel az idézett szabály kiterjed minden olyan esetre, amikor „jelöletlen, azaz személyrag (-jel) nélküli birto- kos jelzős összetételek tagjai”-ról van szó, nyilván állnia kell a *rokkantnyugdíj*-ra is. Ez ui. ennyit jelent: 'a rokkantak(nak) a nyugdíja'. Természetesen, akinek ez jár, az is csak összetétellel nevezheti meg magát helyesen: *rokkantnyugdíjas*. E helyett az apróhirdetésekből gyakori a különírt *rokkant nyugdíjas* megjelölés. Vigyá-

zat! Ez a különírt jelzős szerkezet nagyon mást jelent! Ha így írják, akkor feltételezhető, hogy – mondjuk – 80 esztendősen vált mozgáskorlátozottá az, aki makkegészségesen ment nyugdíjba a korhatár elérével. Nem illik, mégis megmosolyogjuk az effajta hirdetést: „Háromkerekű rokkant kerékpár eladó”. És nemcsak azért, mert a kerékpárnak nem lehet három kereke, hanem inkább azért, mert a rokkant járműveket a MÉH-telepre kell vinni, s nem újságban hirdetni. A különírt *rokkant segély* és *rokkant nyugdíj* is nevetséges lenne. Tessék csak belegondolni!

A *rokkant*-tal megeső helyesírási balesetek a *nyugdíjas*-sal is megtörténnek. Olykor még komoly tudósítások, szívhez szóló riportok fogalmazói és kinyomtatói sem tesznek különbséget a különírt szerkezet és az egybeírt összetétel között, s ezért *nyugdíjas klub*-ról, sőt intézménynév gyanánt *Nyugdíjas Klub*-ról írnak, mintha a klubot küldték volna nyugállományba. Holott a 128. c) pont ide is vonatkozik: *nyugdíjasklub* vagy *Nyugdíjasklub*, mert a klub a nyugdíjasoké. Érdekes mondattani és jelentéstani problémát vet föl ez az írásmód is: „*Nyugdíjas portást/éjjeliőrt felveszünk*”. Nos, meglehet, hogy valaki valóban portásként vagy éjjeliőrként dolgozott egész életében, aztán nyugalomba vonult, majd a régi pálya iránti nosztalgiaától indítva újra jelentkezik munkára. De nem erről van szó! Az ilyen hirdetések más élethivatások nyugdíjasainak szólnak. Ezért világosan fogalmazva és helyes magyarsággal kellene közöztetni az ilyen típusú álláshirdetéseket. Valahogyan így: „*Nyugdíjast portásnak/éjjeliőrnek felveszünk*”.

Holczer József

Az 1987. 2. sz. 14. oldalán közölt „Magyarhajó?” c. cikkben említett *székelygulyás*-sal kapcsolatban szeretném megjegyezni, hogy ez a szó nem illik bele a népneves példák sorába. Ha jól tudom, ez az elnevezés nem a székelyekre utal, hanem egy *Székely* nevű, régen élt színészre (más verzió szerint könyvtárosra), akinek ízlése szerint ez a gulyás készült és készül. Ezt látszik igazolni az MTA helyesírási szabályzatának 11. kiadása is azzal, hogy a szótárába fel-

Székelygulyás

vett szónál a 201. pontra utal, ez pedig a tulajdonnevek köznevesüléséről szól. Az itt felsorolt példák között olyanok vannak, mint *szentjánoskenyér*, *ferencjóska*, *wertheimkassza*.

Ezek szerint tehát azok a vendéglői étlapok is tévednek, amelyek a székelygulyást a „külföldi ételek” rovatában szerepeltetik. Hasonló téve-

désbe esett a vendéglátóipar részére vagy húsz éve készült „Angol nyelv” című tankönyv is (az esetleges újabb kiadásokat nem ismerem), amely az ételek jegyzékében „Transylvanian goulash” néven szerepelteti a szóban forgó ételt.

Dr. Rapcsák Lajos
(Budapest)

Köszönjük a kiigazítást!

A rovatvezető

Videó, ó!

Megújult a Hi-Fi Magazin, a változást az új cím is tükrözi: Hi-Fi Magazin, video és világa. A cím kibővítését az élet sürgette; egyre több helyen használják a *videotechnikát*, egyre több család és intézmény vásárol *videomagnetofon*-t, *videokamerá*-t. E berendezések használói bizonyára örültek, hogy a magazin tartalma gazdagodott.

Az eszközök elterjedésével párhuzamosan nő *video*- előtagú szavaink száma is. Lássunk még néhányat a sok közül: *videodiszkó*, *videoiroda*, *videokazetta*, *videolemez*, *videomozi*, *videomagnó*, *videostúdió*, *videotéka*. – De használjuk már ezt a szóelemet önállóan is 'videomagnetofon' vagy 'videokamera' értelemben: „Bekapcsolom a *videót*”; „Elhozta a kirándulásra a *videóját*, és megörökítette az élményeinket”. De képeztünk már belőle igét és melléknevet is: „*Videóznak* a gyerekek”; „*Videós* előadásunk voltunk”.

A mindennapi beszédben gyakran előforduló *video*(-) írásban bizonytalanságot tapasztalunk. A Hi-Fi Magazin, video és világa című lap borítóján még rövid a *video* végén a magánhangzó; de a szerkesztő bevezető írásában már kétféle írásmóddal találkozunk: a *video*(-) mellett szerepel a *videó*(-) is. Máshol is tapasztalhatjuk ezt a kettősséget.

A magyar helyesírás szabályainak 10. kiadása még nem tartalmazza a *video* szót, a 11.-ben már megtaláljuk, de még csak mint *video*-előtag szerepel a szótárban. A szabályzat tehát az idegen írásmód szerint közli a szót, de a gyakorlatban – mint láttuk – már találkozunk a gyakran hallható *videó*- kiejtést tükröző írással is.

A *video*- végén levő *o* hang megnyúlása *ó* végű szavaink hatásával

magyarázható: néhány indulatszót (*no*, *nono*, *co*, *hohoho*) kivéve a magyar szavak végén nincs rövid *o* hang. Az idegen nyelvekből átvett és meghonosodott szavak végén is megváltozott az *o* hang hosszúsága, később pedig a helyesírásuk is a kiejtéshez igazodott: *dokumentáció*, *injekció*, *misszió*, *passzió*, *vakáció*.

Ilyen változás újabb keletű magyar szavainkkal is megtörténik. A *minőség-ellenőrző osztály* szókapcsolatból alakult mozaikszó, a *meó* végén is megnyúlt az *o* hang, s ezt a kiejtésbeli változást követte a helyesírás is.

A *video*- esetében is lehetséges, hogy az eredeti rövid írásmódot előbb-utóbb felváltja majd a kiejtést tükröző *videó*- forma, amely most még csak a toldalékos alakokban jelentkezik: *videós*, *videózik*, azért és ahogyan a *torinói* (Torino), *boccacciós* (<Boccaccio) szóalakokat is írjuk. Az is megeshet azonban – és ez lenne a kívánatosabb –, hogy az összetételekben használt *video*- előtagtól az önálló szóként lassacskán életre kelő *videó* el fog különülni, s ugyanolyan megoszlás keletkezik köztük, amilyen a *radio*- (*radioaktív*, *radioizotóp*) meg a *rádió* (*rádióadó*, *rádiókészülék*), illetve a *foto*- (*fotocella*, *fotográfia*) meg a *fotó* (*fotókiállítás*, *fotómontázs*) között már végbement.

A változás folyamatának kellős közepén egyelőre nem tehetünk mást, mint hogy (a szabályzatot követve) az összetételekben a rövid *video*- alakot használjuk, de toldalékos alakokban az *o*-t *ó*-ra nyújtjuk: *videózik*. És a magazin címében is jobb volt még a *video* formát használni. Arra azonban mindenképpen vigyázzunk, hogy a rövid meg a hosszú formák egyazon szövegen belül elvtelenül ne keveredjenek egymással.

Filip Gabriella
(Miskolc)

A takarékos címfestő

A cirkuszigazgató takarékoskodni akart. Háromfonatú kötél helyett kétfonatút rendelt. A kétfonatú elpattant, és a kötél táncos a nyakát szegte.

Szerencsére a nyelv világában nem jár ilyen tragikus következményekkel az oktalan s a szabályoknak fittyet hányó takarékoskodás. Legfeljebb mulatságra, nevetségre ad okot. Aból a helyes gyakorlatból például, amely szerint azonos utótagú összetett szavak felsorolásakor a különböző előtagokat kötőjellel fűzzük az utolsónak szánt összetett szó elé – olyan vadhajtások sarjadtak, mint a *vasár- és ünnepnap* vagy az *anya- és telekkönyvi hivatal*. Ezt a fajta „takarékoságot” fejlesztik tovább azok, akik még a kötőjelet sem teszik ki. Így keletkezik aztán a fogalmi zűrzavar.

Gyakran látom a cégtáblát, amely büszkén hirdeti: itt található X. Y. író és számológépműszerész műhelye. Az író után nincs kötőjel. Az ember nem tudja: regénykéziratot vagy számológép-javítást rendeljen-e a mestertől.

Az egyik üzemi lap úgynevezett fejlécén ez áll: „*Tégla és cserépipari dolgozók lapja*”. A *tégla* szót nem követi kötőjel. Az olvasó töprenghet: téglát tart-e a kezében vagy újságot.

Egy másik lap szerint jeles színművésznünk *derék és hátfájásban* szenved. Ha valóban derék, derekasan viseli el a fájdalmakat is.

Ne takarékoskodjunk hát a kötőjellel ott, ahol szükség van rá.

Tegyük ki olyan figyelmesen, mint cégtáblájára a nevetségességtől rettegő *kisállat- és madárkereskedő*!

Gyárfás Endre

A hetes számú kocsipályán autózva egy helyütt a következő felirat tájékoztatót (1987 októberében): *Székesfehérvár-kelet*; valamivel tovább pedig ez: *Székesfehérvár-centrum*. Még távolabb: *Siófok-kelet*, és az azutáni kijárat előtt: *Siófok-nyugat*. Azonnal jelzem: fölösleges a városnévhez kötőjellel csatlakoztatni a *kelet*, *nyugat* és a *centrum* (magyarul *központ*!) szavakat. Ezt írják elő a földrajzi névi szabályok (vö. A földrajzi nevek és megjelölések írásának szabályai; Bp., 1965.; 36. pont), így látható a vasúti állomásokon is: *Göd felső*, *Érd alsó*.

Persze megértem a táblafeliratok keletkezését. Valószínűen a *Kelet-Európa*, *Kelet-Berlin* mintájú nevek

Helyesírás az út szélén

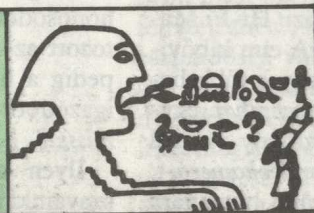
hatására nem kívántak a címfestők – helyesen! – *Kelet-Siófok* formájú földrajzi neveket alkotni, minthogy ilyenek (legjobb tudomásom szerint) nincsenek. Ezért aztán a tájékoztató szerepű *kelet*, *nyugat* szót a települések után helyezték el, ahogyan ez a *felső*, *alsó* „utójelzők” esetében már régóta szokás. Saját, rossz gyakorlatukat „fejlesztették tovább” a *centrum* kiskötőjellel való kapcsolásakor.

S most fordítsuk a kormányt! Az említett autópálya szélén, immár Budapest közelében sokáig így adta tudomásunkra az egyik Duna-híd elke-

rülésének szükségességét egy hatalmas fehér tábla: „*A Lánchíd lezárva*”; így idézőjellel, pedig erre semmi szükség. Nem valakinek a megnyitkozását akarta a közlekedési tábla szó szerint visszaadni, nem is a kijelentés esetleges érzelmi velejárójára utalt, s az is magától értetődik: nem valami irodalmi mű címe volt megemlítve az út szélén. Ilyen esetekben szokás ugyanis az idézőjel használatát. E föliratnak – fogalmazási sutaságát is javítva – ezt kellett volna inkább tudtul adni: *A Lánchíd le van zárva*; vagy esetleg figyelemkeltő felkiáltójellel: *A Lánchíd le van zárva!* De mindenképpen idézőjelek nélkül.

Büky László

NYELVÜNK JÁTÉKAI

Pontozó

A pontozó új feladatai

Mindenekelőtt az 1987. évi 3. számban közölt rejtvények helyes megfejtését adjuk meg.

I. „*Kérékbe tört*” szólas. 1. Egres. 2. Béles. 3. Ugrás. 4. Rázós. 5. Algás. 6. Fitos. 7. Aljas. 8. Kórus. 9. Óriás. A keresett szólas: Eb ura fakó.

II. *Rend a lelke mindennek!* 1. Babits Mihály: Húsvét előtt (a rejtvényben e betűkből értelmes szavakat alkottunk). 2. Tóth Árpád: Lélektől lélekig (a betűket abc szerint csoportosítottuk). 3. Juhász Gyula: Tápai lagzi (a név és a cím betűit egyenként váltogattuk). 4. Illyés Gyula: Mozgó világ (a betűket egyenként váltogattuk, de hátulról kezdve).

III. *Játék a nevekkal.* Ádám Jenő (zeneszerző), Albert Flórián (sportoló), Andor Éva (operaénekes), Balázs Béla (író, Bálint György (író, kertészeti szakember), Dénes Zsófia (író), Farkas Bertalan (úrhajós), Gábor Miklós (színművész), Gáspár Margit (író), József Attila (költő), Kelemen László (színházszervező), Mihály András (zeneszerző és karmester), Salamon Béla (színművész), Sándor Károly (sportoló), Stella Adorján (humorista).

IV. *Pontvadászat az őserdőkben.* 1. Cibetmacska. 2. Dingo. 3. Fennek. 4. Gibbon. 5. Karibu. 6. Koala. 7. Makákó. 8. Musztáng. 9. Panda. 10. Taguán. 11. Tapír. 12. Vikunya.

V. *Bajza József a nyelvről.* Műszók alkotásához még nyelvszabályok ismerete sem elégséges; ahhoz dologismeret is kell.

A legalább 80 pontot elért megfejtők közül a következők nyertek 100–100 forint értékű könyvutalványt: Flanek Tiborné, Budapest, Ady Endre u. 1. (1024); Fülöp Magdolna, Pusztaszabolcs, Mező I. u. 3. (2490); Kiss Éva, Gyömrő, Liszt Ferenc u. 93. (2230); Kopasz Jánosné, Felsőzsolca, Rákóczi út 5. (3561); Lovas Emese, Monori-erdő, Fürdő u. 6. (2213); Major Endréné, Gyöngyös, Szövetkezet u. 8. I. 8. (3200); Peller Andrea, Pilisvörösvár, Diófa u. 20/A (2085); Pocsai Lászlóné, Bodrogszegi, Klapka György u. 22. (3917); Szó Kinga Piroska, Budapest, Iskola u. 37. (1011); dr. Virágh Ernő, Szikszó, Kassai út 49. (3800). Gratulálunk!

I. **Író és műve.** Tessék válaszolni az itt következő meghatározásokra! Aki helyesen válaszolt, az a beírt szavak, nevek, címek kezdőbetűit, majd utolsó betűit fölülről lefelé összeolvasva egy külföldön élő magyar író nevét és nálunk megjelent, 1986-os kiadású regényének címét kapja. Ezt kell beküldeni. (Megfejtése 15 pont.)

1. Petőfi drámájában a tigris párja:
2. Turgenyev-regény:
3. Díjzabás:
4. Madách hőse:
5. A Pomádé király szerzője (György):
6. Jugoszláviai magyar író (Nándor):
7. Angol hossz mérték:
8. Színész volt (Lajos):
9. Vörösmarty eposzának címadó alakja:
10. Minden létező forrása:
11. A Biblia szerelmi dalokat tartalmazó könyve:
12. Nemes tulajdonság:
13. I. Endre király fia:
14. Kemény Zsigmond regénye:

II. **Szó, szó, szó.** E többször is leírt s ezáltal Hamletet idéző főnevünkben az *ó* akkor is hosszú marad, ha *-l* igeképzőt kapcsolunk hozzá: *szól*. (Van ugyan a *szó*-nak egy jelentésében elkülönült *szaval* igei származéka is, ezzel azonban most nem foglalkozunk.) Tudnak-e megfejtőink olyan *ó* végű főnevet, melynek *-l* igeképzős származékában az *ó*-ból rövid *o* lett? (Helyes válaszáért szavanként 5, összesen legföljebb 15 pont jár.)

III. Az ezer tó országa. Itt következő kérdéseink mind az ezer tó országára, azaz Finnországra, finn nyelvrokonaink életére, nyelvére, kultúrájára, hírességeire vonatkoznak. Ha olvasóink helyesen válaszolnak, a feleletek kezdőbetűiből annak a fiatalon meghalt kiváló kutatónak a nevét olvashatják ki, aki elsősorban az obi-ugor nyelvrokonaink körében végzett gyűjtő munkájával szerzett hervadhatatlan érdemeket. Ki ez a kutató? (15 pont)

1. Finnország északi részének jellegzetes állata:
2. Erdőben épült város Helsinki közelében:
3. A finn nemzeti festészet fő képviselője (Akseli):
4. Kekkonen keresztnéve:
5. A népköltészeti emlékek jeles gyűjtője (Elias):
6. Egy – finnül (kiejtve: ükszi):
7. A finnek világhírű építész (Alvar):
8. A „csodafutó” (Paavo):
9. Híres egyetemi város:
10. A finn irodalom „atyja”, Turku egykori püspöke (Mikael):
11. A XX. század fordulójának kiemelkedő költője (Eino): . . .

IV. Verses talányok. Egy évszázaddal ezelőtt még a legnépszerűbb fejtörők közé tartoztak az olyan kitalálósdiok, amelyek versbe foglalva írtak körül, értelmeztek valamely kitalálandó szót. Most négy ilyen verses talányt nyújtunk át olvasóinknak. Megfejtésük egyenként 6, összesen 24 pontot ér.

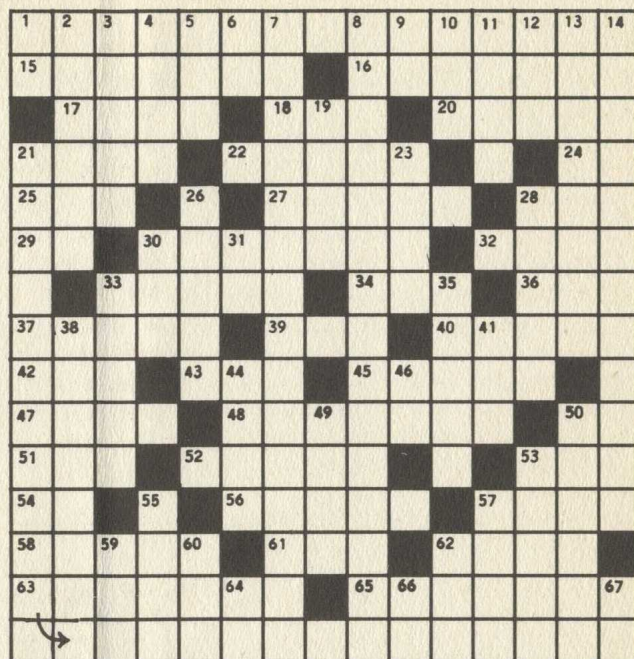
1. Egyik: jelképe a vérnek,
másik: jelképe a testnek,
és az egyik a másikon,
múló földi dicsőségnek.
2. Összetett szó; egyik tagja
hasznos házi állat,
a másik a fog szó előtt
jelzőként is állhat.
És a két tag összetéve?
Lombos erdőknek cserjéje.
3. Egyik tagja téli tárgyad,
a másikat őlnak látod.
Hogy mit jelent, sokan tudják,
de kevesen gyakorolják.
4. Mindkettőt tetőn találod:
az egyiket a fejtetőn,
a másikat a háztetőn.
Ha a kettőt egybeveszed,
egy szerszámmal fog a kezed.

V. Batsányi János a nyelvről. 225 esztendeje, 1763. március 9-én született a magyar felvilágosodás jeles költője, Batsányi János. Keresztretjévényünkben az ő egyik írásából, A magyar tudósokhoz című tanulmányból idézünk egy gondolatot. Ezt tessék beküldeni! (Megfejtése 25 pont.)

Az e számunkban közölt rejtvények legnagyobb együttes értéke 94 pont. A sorsolásban azok vehetnek majd részt, akik megfejtésükkel legalább 80 pontot szereztek. A feladatok megoldását 1988. május 15-ig kell beküldeni a következő címre: Édes Anya nyelvünk, Pontozó, Budapest 1906, Pf. 62.

Minden kedves megfejtőnek jó fejtörést, kellemes szórakozást kívánnak a közölt nyelvi feladványok szerzői:

Danielis Gézáné (III.)
Ladó János (II.)
Lázár Lajos (IV.)
Rózsa Ibolya (I.)
Schmidt János (V.)

Nyelv és költészet

VÍZSZINTES:

1. Batsányi János megállapításának kezdete (zárt betű: T). 14. Egyenes iramban fut a ló. 16. Habzó ital gyártási alapanyaga. 17. Esemény. 18. Sorszám, rövid. 20. Használata gazdának is, állatnak is csapás! 21. Mindössze. 22. Masszív pihenőalkalmatosság. 24. Nincs rajta sérülés. 25. Jég által kivésett sziklasziget. 27. Egyiptomi arab író, publicista (Taufik al-). 28. Romániai folyó. 29. Római koldus könyörgött érte! 30. Neoton ... (rockegyüttes). 32. ... tarda; a tűzok rendszertani neve. 33. Szófaj. 34. Szülői munkaközösség, rövid. 36. Tagja az agronómus is. 37. Előkelő családnál szolgáló dajka. 39. Idegen fosztóképző. 40. A kelteztől számítva, latinul. 42. Becézett Aranka. 43. Épületszárny. 45. Apró nyílás a bőr felületén. 47. Olimpiai bajnok ökölvívó (György). 48. Örömben kiáltó. 50. Kiejtett mássalhangzó. 51. Csak fordítva képes a gondolkodásra! 52. Heves megyei község. 53. Elemi részecske. 54. Enged a végén! 56. Üzlet becsukása. 57. Salvation ...; az Üdvhadsereg angol neye. 58. Vízben nem oldódó zsírszerű anyag. 61. A belőle készült tinktúra fertőtleníti. 62. Jellegzetes alakú végtag. 63. Egyéb helyre. 65. Családfa szélső része.

FÜGGŐLEGES:

1. Szovjet repülőgéptípus. 2. Ravasz ütés az asztalitenisben. 3. ... Kemal; a Sovány Mehmed írója. 4. Illa berek, nádak, ...! 5. Hazai rockzenekar. 6. Kezdődik a vakáció! 7. A megállapítás második része. 8. Szigetcsoporthoz az Égei-tengerben. 9. Csöndben van! 10. Román gyártmányú terepjáró autó. 11. Esküvő. 12. Nettóregisztertonna, rövid. 13. A megállapítás harmadik része. 14. Megkülönböztető jelzés egykori katonai zubbonyokon. 19. A régi totózók által jól ismert olasz labdarúgócsapat. 21. Batsányi megállapításának negyedik, befejező része (zárt betűk: K, É, I). 23. Portugál tengerész, a Jöreménység-fok felfedezője (Bartholomeu). 26. Híres amerikai tenorista volt (Mario). 28. Bortól mámoros. 30. Hat ...; hat tagot számláló. 31. MÉ. 33. Ritka női név. 35. Füzetlap széle. 38. Iskola volt tanulója. 41. Énekespár. 44. Ugrás-fajta a műkorcsolyában. 46. Cin. 49. Menő, de nem biztos, hogy divatos! 50. Gabonáról. 53. Régi stílus! 55. Becézett Tihamér. 57. Híres ménesünk telephelye. 59. ... Eindhoven; holland sportklub. 60. Levegőtlen helyen érezzük. 62. József Attila verse. 64. VE. 66. Málnás közepe! 67. A gallium vegyjele.

POSTALÁDA

Dzsessz. Füzes Iván – 1119 Budapest, Fehérvári út 145. – a *dzsessz* főnév etimológiája iránt érdeklődik.

A *dzsessz* angol szó, eredeti alakja: *jazz*, de már régóta magyarosan írjuk, kiejtése szerint: *dzsessz*; *dzsesszdobos*, *dzsesszorgona*, *dzsesszkarmester*. Némely összetételének írásképe sajnos nehézkes, noha szabályos: *dzsessz-szerű*; *dzsesszzenekar*, *dzsesszzenész*, *dzsesszzongorista* – Angol írásmód szerint való a *jazz-band* szókapcsolat, mert a második tag is angol szó. Toldalékaik azonban a kiejtéshez igazodnak [dzsezbend]: *jazz-bandje*, *jazz-banddel*. A *jazz-band* szerencsére visszaszorulóban van, a magyarosabb *dzsesszzenekar* lassan közhasználatúvá válik.

Egedy Mária

Fogathúzó ló. Keresztes Árpád – 8646 Balatonfenyves, Petőfi u. 117. – tévedését helyre kell igazítanunk.

Szó sincs arról, hogy a híradásban szereplő ló fogorvosnak csapott volna fel! A szöveg pontos megértésében a helyesírás van a segítségünkre. Ha különírnánk a szót – így: *fogat húzó ló* –, akkor jelentené azt, hogy a ló fogat húz. Egybeírva azonban – *fogathúzó ló* formában – csakis azt jelentheti, hogy a ló *fogatot húz*. Az egybeírt *fogathúzó* alak nyelvtani szempontból úgynevezett jelöletlen tárgyas összetétel. (Ez azt jelenti, hogy az összetett szó két tagja között tárgyias kapcsolat van, de ezt a kapcsolatot semmiféle nyelvtani eszközzel, azaz tárgyraggal nem jelöljük úgy, mint például a *fogatot hajt* esetében.) Ilyen jelöletlen tárgyias összetételek szép számmal akadnak nyelvünkben: *favágó*, *szénaszárító*, *tisztviselő*, *észbontó*, *gondúzó*, *bortermő*, *bosszúálló*, *pártfogó*, *gonosztevő*, *villanyszerelés*, *autóvezetés*. Ezek sorába tartozik a teljesen szabályos *fogathúzó* és a *fogathajtó* szóalak is.

Felde Györgyi

Jobb – jobban, rég – régen. Dr. Újlaki László – 1132 Budapest, Kresz Géza u. 53/A – levelezőnkkel egyetértünk abban, hogy rag és névutó nélkül, pusztán névszóval igényesebb szövegben aránylag ritkán fejezzük ki a határozót. Bár olykor a legválasztékosabb stílusban sem hat pongyolának. Például: „*Jobb szeretne inni kinn a tó vizéből*” (Petőfi); „*Már egy hete csak a mamára gondolok mindig, meg-megállva*” (József A.).

Leginkább az időhatározót csonkítjuk meg (már az első nap [= napon] elkészt; *rég* [= régen] járt nálunk), de a mód- és állapothatározó -n ragja is lekophat az élőbeszédben. Bizonyos szavakra különösen jellemző ez: *borzasztó* rosszul felelt; *egész* jól van; *szörnyű* éhes; *meglehetősen* csúnya. Ilyen szavunk a *biztosan* – *biztos* szókettős is, bár a gondos írott nyelv ma is jobban (!) kedveli ragos alakját: *Biztosan* megírod még ezt a történetet! Különösen akkor igényli a teljes formát, ha igéje van, mint az Ön példájában is: *Biztos* tartott műszakot (azaz: *biztosan*). Mivel a példaadó nyelvhasználatra nevelésben mind a rádióknak, mind a televízióknak nagy a felelőssége, mi is helyeseljük a választékosabb kifejezőmód használatát, még ha a köznapi beszéd megtűri is a rövidült változatot. Sokkal inkább, ha nem rögtönzésről, hanem írott szöveg felolvasásáról van szó.

Egedy Mária

Domicián. Haász Gyula – 6001 Kecskemét, Május 1. tér 7. – levelére válaszolva közöljük, hogy a *Domicián* név hasonlít ugyan a *Domonkos*-hoz, de teljesen más latin névből származik. A *Domicián* a latin *Domitianus*-ból ered, ez pedig a legyőz jelentésű *domito* ige származéka. A *Domonkos* forrása pedig a latin *Dominicus*; ez a *dominus* ('úr') származéka, a *dominus* pedig a

domus ('ház') szó képzett alakja. A *Domicián* név férfitónévként bejegyezhető, de nem azon az alapon, hogy a *Dominik* magyar megfelelője.

Ladó János

TV-híradó 1, TV-híradó 2, TV-híradó 3. Bodnár Antal – 3534 Miskolc, Könyves Kálmán u. 27. – helyteleníti a című írt kifejezések szerkesztésmódját.

A *TV-híradó 1* típusú kifejezések a *Kovács II*, *NB I* (= a nemzeti bajnokság első osztálya), *Moszkva III* vagy a *Szovjuz-9* szerkezetekkel vannak rokonságban. Ezekben a tőszámnév értelmében szerint sorszámnevi jelzőt, esetleg értelmező jelzőt helyettesít: a második Kovács; a kettes számú Kovács; Kovács, a harmadik. Általában így ejtik az élőbeszédben: Kovács kettő. Ez a *Kovács kettő* típusú szerkesztésmód ellenkezik ugyan nyelvünk hagyományával, de mivel ma már igen elterjedt – például a nemzetközi sportnyelvben is eléggé általános –, mint új fejleményt el kell fogadnunk.

R. Lovas Gizella

Szoci-áldemokrata. Virág Jánosné – 7526 Csökölly, Petőfi u. 17. – levelében arról ír, hogy ügyelni kellene a szavak, szóösszetételek elválasztásakor arra, nehogy olyan furcsa formák keletkezzenek az elválasztás következtében, mint a címbe.

Egy-egy szó annyi szótagból áll, ahány magánhangzó van benne. Az elválasztás pedig általában a szótagoláson alapszik, azaz: az egyszerű szavakat a szótaghatáron, az összetett szavakat pedig vagy a szótaghatáron, vagy pedig az összetételi tagok határára választjuk el. A *szociáldemokrata* szót a következőképpen lehet elválasztani: *szo-ci-ál-de-mok-ra-ta*. Mi nem tartjuk furcsának, rossznak a *szoci-áldemokrata* formát. Mivel az elválasztójel előtti *szoci-* szóelem önmagában értelmetlen, a figyelmes olvasót az *-áldemokrata* sem vezeti félre.

T. Urbán Ilona

Megvitatásra kerül; képernyőre kerül. Jogosan berzenkedik Nagy János levelezőnk – 3528 Miskolc, Páncél u. 18. – a *kerül* ige terpeszkedő kifejezésekben való használata ellen.

Lépten-nyomon találkoztunk az Ön által is kifogásolt példák: *megvitatásra kerül*, *kipróbálásra került*, ehelyett: *megvitatjuk* vagy *megvitatják*, *kipróbáltuk* vagy *kipróbálták*. Az ilyenfajta körülírások személytelenségbe burkolják a beszélőt, aki úgy érzi, hogy ha azt mondjuk például, hogy „az új eljárás *bevezetésre került*”, akkor kevesebb felelősség terheli őt, mint ha úgy nyilatkozna, hogy „az új eljárást *bevezettük* vagy *bevezették*”. Más a helyzet a *képernyőre kerül* szókapcsolattal, ezt nem helytelenítjük. A hibásnak tartott formában mindig igéből képzett elvont főnévhez járul a -ra, -re határozórag, és ehhez kapcsolódik a *kerül*, például: *vetítésre kerül*. Az önmagában helyes és természetes nyelvtani folyamat (igéből névszóképzés) itt azért okoz hibát, mert fölösleges, az eredeti igével pontosabban kifejezhetjük mondanivalónkat. Például: „Ma este a ... *kerül vetítésre*” helyett: „Ma este a ...-t *vetítjük*”. Ha a *kerül* nem igéből képzett elvont főnév határozóragos alakjához járul, hanem konkrét főnév -ra, -re határozóragos formájához, akkor nem hiba, például: *sorra kerül*, *terütekre kerül*, *vidékre kerül*, *uralomra kerül* – *képernyőre kerül*.

Felde Györgyi